

**Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Σχολή Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων**

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτικές»**

**Η χρήση των Τεχνολογιών Πληροφορικής και
Επικοινωνιών στην κοινωνία πολιτών**

Καλλιόπη Παναγιωτίδη

Κόρινθος, Σεπτέμβριος 2016

**University of Peloponnese
Faculty of Social and Political Sciences
Department of Political Studies and International Relations**

**Master Program in
«International Relations and Politics»**

**Information and Communication Technologies in
civil society**

Kalliopi Panagiotidi

Corinth, September 2016

Η χρήση των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών στην κοινωνία πολιτών

Σημαντικοί Όροι: Κοινωνία πολιτών, οργανισμοί της κοινωνίας πολιτών (ΟΚΠ), Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ), συμμετοχή στην διαδικασία λήψης αποφάσεων, ηλεκτρονική συμμετοχή, διαβούλευση

Περίληψη

Στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, η μετάβαση από την κυβέρνηση στη διακυβέρνηση με την ανάδυση διεθνικών δικτύων πολιτικής, η «κρίση του κράτους» με την έλλειψη εμπιστοσύνης προς τις παραδοσιακές κυβερνητικές δομές και την αποχή των πολιτών από τις πολιτικές διαδικασίες, η οικονομική κρίση και τα προβλήματα που απασχολούν σε παγκόσμια εμβέλεια, όπως το περιβάλλον, η τρομοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα, ανέδειξαν την κοινωνία πολιτών σε κρίσιμο παράγοντα για την παγκόσμια διακυβέρνηση. Μη κυβερνητικές οργανώσεις, εθελοντικοί οργανισμοί, αναπτυξιακές οργανώσεις και φιλανθρωπικά ιδρύματα που δρουν σε τοπικό, εθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο, συνεργάζονται ή/και αντιπαρατίθενται σε κράτη, πολυεθνικές εταιρίες, διεθνείς οργανισμούς με σκοπό την προώθηση των αρχών της χρηστής διακυβέρνησης, της αναπτυξιακής συνεργασίας, της προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών. Ζητούμενο είναι η ευαισθητοποίηση και η ενίσχυση της συμμετοχής των πολιτών στις σύγχρονες διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Οι Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών αποτελούν ένα σημαντικό μέσο για την επίτευξη αυτού του σκοπού. Άμεση επικοινωνία χωρίς ιδιαίτερο κόστος, ταχύτατη διάδοση της πληροφορίας, παγκόσμια δικτύωση είναι ορισμένα μόνο από τα οφέλη. Ωστόσο, η «παγκόσμια κοινωνία πολιτών» έχει και αρνητικές διαστάσεις. Το ψηφιακό χάσμα αφήνει πίσω ολόκληρες κοινωνίες και κοινωνικές ομάδες. Αυτή η ανακολουθία συνεπάγεται νέες ανισότητες. Στην εργασία αυτή επιχειρείται να μελετηθεί η συμβολή των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών στην ενίσχυση της συμμετοχής των πολιτών μέσω της δράσης των οργανισμών της κοινωνίας πολιτών στην περίπτωση της Ελλάδας.

Information and Communication Technologies in civil society

Keywords: Civil society, organizations of civil society, Information and Communications Technologies (ICTs), participation in decision making process, e-participation, consultation

Abstract

In modern globalized world, the transition from government to governance with the emergence of transnational policy networks, the "crisis of the state" with the lack of confidence in the traditional government structures and the abstention of citizens from political processes, the economic crisis and the problems faced in global reach, such as the environment, terrorism, human rights highlighted the civil society as a critical factor for global governance. Non-governmental organizations, voluntary organizations, development organizations and charities that operate at local, national, regional and international level, cooperate with / or conflict with states, multinational corporations, international organizations to promote the principles of good governance, development cooperation, to defense human rights and fundamental freedoms. The aim is to raise awareness and strengthen the engagement of citizens in contemporary decision-making processes. Information and communication technologies are an important means of achieving this aim. Direct communication without significant cost, rapid dissemination of information, global networking are just some of the benefits. However, "global civil society" has negative dimensions too. The digital divide leaves behind entire societies and social groups. This inconsistency creates new inequalities. This paper attempts to study the contribution of Information and Communication Technologies to strengthen citizen participation through the action of civil society organizations in the case of Greece.

Ευχαριστίες

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτικές» του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

Θα ήθελα ακόμη να ευχαριστήσω θερμά όλες τις οργανώσεις που συνέβαλαν με τη συμμετοχή τους στη διεξαγωγή της έρευνας.

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη	3
----------------	---

Abstract.....	4
Ευχαριστίες.....	5
Κατάλογος Πινάκων	7
Κατάλογος Διαγραμμάτων	8
1. Εισαγωγή	9
2. Η κοινωνία πολιτών	11
2.1 Η θεμελίωση της κοινωνίας πολιτών μέσα από φιλοσοφικές προσεγγίσεις και ιστορικές εξελίξεις.....	11
2.1.1 Η έννοια της κοινωνίας πολιτών	12
2.2 Ο ρόλος της κοινωνίας πολιτών και η αλληλεπίδραση με το κράτος και την αγορά.....	14
2.3 Η διεθνής διάσταση	16
2.3.1 Προς μια παγκόσμια κοινωνία πολιτών	16
2.3.2 Εννοιολογικές προσεγγίσεις	19
2.4 Η ευρωπαϊκή κοινωνία πολιτών	21
2.5 Η κοινωνία πολιτών στην Ελλάδα.....	23
3 Η αλληλεπίδραση της κοινωνίας πολιτών με τις Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών	27
3.1 Οι λειτουργίες της κοινωνίας πολιτών	27
3.2 Η λήψη αποφάσεων στο κράτος και έννοια της συμμετοχής	29
3.2.1 Δύο μοντέλα δημόσιας πολιτικής.....	29
Ιεραρχικό μοντέλο και συμμετοχή των πολιτών	29
3.2.2 Η έννοια της διακυβέρνησης.....	30
3.2.3 Διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων	30
3.2.4 Συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων	34
3.2.5 Ο ρόλος της οργανωμένης κοινωνίας πολιτών στη δημόσια συμμετοχή.....	38
3.2.6 Η κοινωνία πολιτών στο ευρωπαϊκό σύστημα λήψης αποφάσεων	39

3.2.7 Διαστάσεις συμμετοχής στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων στην Ελλάδα	42
3.3 Πως επιδρούν οι Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών στη δημόσια συμμετοχή	51
3.4 Προκλήσεις και περιορισμοί: Το ψηφιακό χάσμα και η αρνητική διάσταση της συμμετοχής.....	54
4. Η συμμετοχή της κοινωνίας πολιτών στη λήψη αποφάσεων στην Ελλάδα	58
4.1 Περιγραφή της έρευνας και του ερωτηματολογίου.....	58
4.2 Ανάλυση και αξιολόγηση των κυριότερων ευρημάτων	59
5. Συμπεράσματα	69
Παράρτημα	71
Βιβλιογραφία	75

Πίνακας 2.1. Ανάπτυξη των διεθνών οργανώσεων.....	19
Πίνακας 3.1: Συμμετοχή και Λογοδοσία στην ΕΕ, 2014.....	46
Πίνακας 3.2: Πολιτική σταθερότητα στην ΕΕ, 2014.....	46
Πίνακας 3.3: Αποτελεσματικότητα διακυβέρνησης στην ΕΕ, 2014.....	47
Πίνακας 3.4: Ποιότητα ρυθμίσεων στην ΕΕ, 2014.....	47
Πίνακας 3.5: Νομιμότητα στην ΕΕ, 2014.....	48
Πίνακας 3.6: Έλεγχος της διαφθοράς στην ΕΕ, 2014.....	48

Κατάλογος Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 2.1 Κρατο-κεντρικό μοντέλο αλληλεπίδρασης.....	18
Διάγραμμα 2.2 Διεθνικές αλληλεπιδράσεις και διακρατικές πολιτικές.....	18
Διάγραμμα 3.1 Κύκλος διαδικασίας λήψης πολιτικών αποφάσεων.....	31
Διάγραμμα 3.2 Οι τρεις τύποι της δημόσιας συμμετοχής.....	36
Διάγραμμα 3.3 Επίπεδα συμμετοχής.....	38
Διάγραμμα 3.4 «Η σκάλα της Arnstein».....	38
Διάγραμμα 4.1 Τα πεδία δράσης της κοινωνίας πολιτών στην Ελλάδα.....	57
Διάγραμμα 4.2 Εμβέλεια δραστηριότητας.....	58
Διάγραμμα 4.3 Διεθνείς Συνεργασίες.....	58
Διάγραμμα 4.4 Μέσα προβολής.....	59
Διάγραμμα 4.5 Ψηφιακά μέσα επικοινωνίας και προβολής.....	59
Διάγραμμα 4.6 Επίπεδα συμμετοχής.....	60
Διάγραμμα 4.7 Διάλογος ευρύς ή συνεργατικός.....	60
Διάγραμμα 4.8 Συμμετοχή στα στάδια λήψης αποφάσεων.....	61
Διάγραμμα 4.9 Με ποιους τρόπους επιτυγχάνεται η συνεισφορά στα στάδια λήψης αποφάσεων	62
Διάγραμμα 4.10 Εργαλεία και μηχανισμοί (ψηφιακά).....	62

1. Εισαγωγή

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου είναι σε εξέλιξη μια «παγκόσμια συλλογική επανάσταση». Η συνεχώς διευρυνόμενη παρουσία οργανωμένης μη κυβερνητικής δραστηριότητας σε παγκόσμιο επίπεδο σηματοδοτεί τη μετάβαση από την κυβέρνηση στη διακυβέρνηση. Νέοι δρώντες σε τοπικό και εθνικό επίπεδο όσο και σε περιφερειακό και διεθνές, ανεξάρτητοι από το κράτος και την αγορά, συμβάλλουν στη χάραξη πολιτικής και στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων με σκοπό να ενισχύσουν τη συμμετοχή των πολιτών και να αρθρώσουν τα συμφέροντα και τις ανησυχίες τους.

Η συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων περιορίζεται όλο και περισσότερο στο πλαίσιο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας ως απόρροια της αυξανόμενης πολυπλοκότητας των δημοσίων αποφάσεων σε συνδυασμό με το μεγάλο αριθμό των πολιτών. Ο περιορισμός αυτός έχει ως αποτέλεσμα την απαξίωση του πολιτικού συστήματος και των θεσμών, την αποχή από τις εκλογικές διαδικασίες και τη μετακύλιση των ευθυνών. Όλα αυτά τα φαινόμενα συγκροτούν το δημοκρατικό έλλειμμα. Ως εκ τούτου, κυριαρχεί η άποψη για την αναγκαιότητα εφαρμογής ενός μετεξελιγμένου συστήματος δημοκρατικών διαδικασιών, το οποίο θα δημιουργεί τις προϋποθέσεις ώστε οι πολίτες και οι κοινωνικοί εταίροι να διαδραματίζουν πιο ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής ατζέντας και κατά συνέπεια άμεση συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων.

Το ρόλο της ενίσχυσης της συμμετοχής έχουν αναλάβει οι οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών. Σε μια περίοδο παγκόσμιου κοινωνικού, πολιτιστικού, οικονομικού και πολιτικού μετασχηματισμού, η σημασία μιας ισχυρής κοινωνίας πολιτών και η εμπλοκή της στη χάραξη δημόσιας πολιτικής κερδίζει το ενδιαφέρον σε πολλές χώρες. Η ταχεία εξέλιξη των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών (ΤΠΕ) παρέχει σημαντικές ευκαιρίες. Οι νέες εξελίξεις στον τομέα των ΤΠΕ, ειδικότερα το Διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αλλάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι πολίτες και οι οργανώσεις, επικοινωνούν, ανταλλάσσουν πληροφορίες, δικτυώνονται και κινητοποιούνται για την υποστήριξη θεμάτων κοινού ενδιαφέροντος. Οι νέες τεχνολογίες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο καθώς συμβάλλουν στη(ν):

- Βελτίωση της ποσότητας και ποιότητας της συμμετοχής στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία
- Απλοποίηση της πολυπλοκότητας των νομοθετικών διαδικασιών και βελτίωση της νομοθεσίας
- Συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων
- Προώθηση του δημοκρατικού, δημόσιου διαλόγου
- Ενίσχυση της πρακτικής δημοσίου ελέγχου και εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση

Όμως, τόσο από την συμμετοχή όσο και από τη χρήση των νέων τεχνολογιών απορρέουν και αρνητικές συνέπειες.

Στην παρούσα εργασία επιδιώκουμε να απαντήσουμε σε καίρια ερωτήματα για το ρόλο της κοινωνίας πολιτών στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο σύστημα διακυβέρνησης και τη συμβολή των τεχνολογιών κυρίως του Διαδικτύου, στις δημοκρατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται εκτενής ανάλυση του φαινομένου της κοινωνίας πολιτών από φιλοσοφική αλλά και ιστορική σκοπιά. Μελετάται η αλληλεπίδραση με το κράτος, την αγορά και τους διεθνείς οργανισμούς, η διεθνής διάσταση, η δυνατότητα ή μη διαμόρφωσης μιας «ευρωπαϊκής κοινωνίας πολιτών» και η ιστορική εξέλιξη στη σύγχρονη πραγματικότητα της Ελλάδας.

Στο επόμενο κεφάλαιο μελετώνται οι βασικές λειτουργίες που πλαισιώνουν τη δραστηριότητα των οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών, ο κύκλος διαμόρφωσης πολιτικών αποφάσεων και ο ρόλος των κοινωνικών ενώσεων σε κάθε στάδιο, η έννοια της συμμετοχής με έμφαση στην επικοινωνία, τη διαβούλευση και την άμεση δημόσια συμμετοχή. Ακόμη μελετάται η επίδραση και η δυναμική των νέων τεχνολογιών σε αυτό το εγχείρημα αλλά και οι αρνητικές προεκτάσεις για τους πολίτες και για το πολιτικό σύστημα εν γένει.

Τέλος, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας για την κοινωνία πολιτών και τη συμβολή της στη χάραξη πολιτικής στην περίπτωση της Ελλάδας.

2. Η κοινωνία πολιτών

2.1 Η θεμελίωση της κοινωνίας πολιτών μέσα από φιλοσοφικές προσεγγίσεις και ιστορικές εξελίξεις

Η ιδέα της κοινωνίας πολιτών βασίζεται στην αλληλεπίδραση μεταξύ μεμονωμένων ατόμων ή οργανωμένων ομάδων και στη σχέση καθενός από αυτά με την κοινωνία στο σύνολο της. Πρόκειται για επισφαλή ισορροπία ανάμεσα στην ατομική- ιδιωτική σφαίρα από τη μία πλευρά και τη συλλογική-κοινωνική από την άλλη πλευρά. (Goran, 1998, σελ. 84). Την έννοια συναντάμε στη δυτική πολιτική σκέψη αρκετούς αιώνες πριν, ενώ τις ρίζες της ανακαλύπτουμε στην αρχαία Ελλάδα. Η σύγχρονη ιδέα της κοινωνίας πολιτών αναδύθηκε κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα και αποτυπωμένη από προγενέστερους και σύγχρονους στοχαστές αποτέλεσε τη βάση για ένα πεδίο παράλληλο, όμως διαχωρισμένο από το κράτος (Ghaus-Pasha, 2004) και είναι μέχρι σήμερα πρόσφορο έδαφος για συζήτηση, αμφισβήτηση και σκέψη.

Η πολιτική και κοινωνική κρίση, η εμπορευματοποίηση της γης, της εργασίας και του κεφαλαίου, η ανάπτυξη της οικονομίας της αγοράς, οι ανακαλύψεις και οι επαναστάσεις (αγγλική και αργότερα αμερικανική) έθεσαν υπό αμφισβήτηση τα υφιστάμενα πρότυπα της κοινωνικής τάξης και της εξουσίας (Seligman, 1993, σελ. 139-140). Στις αρχές του σύγχρονου αναπροσανατολισμού του κοινωνικού στοχασμού ο John Lock (1632-1704) εκκινεί από την παραδοχή ότι η κοινωνία προϋπάρχει της κυβέρνησης. Τα άτομα δημιουργούν κοινότητες, μέσα στις οποίες η κοινωνική ζωή είναι διαχωρισμένη από το κράτος. Δημιουργείται έτσι μια σφαίρα αντί- ή προ- πολιτική. Πρώτιστο μέλημα είναι η προστασία από το κράτος και τις αυθαίρετες παρεμβάσεις του. (Seligman, 1993, σελ. 140-147). Στη συνέχεια, οι σημαντικότεροι πολιτικοί στοχαστές και φιλόσοφοι, όπως Montesquieu, Alexander de Tocqueville, Marx, Hegel, Hume, Kant, Gramsci, Habermas, Ernest Gellner, συνέβαλαν στο διάλογο και στη θεμελίωση της έννοιας.

Ύστερα από μια σχεδόν ολοκληρωτική απουσία, για αρκετά χρόνια, από το δημόσιο διάλογο, ο όρος επανήλθε σταδιακά στο προσκήνιο τις τελευταίες δεκαετίες. Η επαναφορά οφείλεται σε σημαντικές ιστορικές εξελίξεις. Νέες μορφές συλλογικών δράσεων, αναποτελεσματικά κράτη και οι συνέπειες του νεοφιλελευθερισμού

οδήγησαν στην ενδυνάμωση της κοινωνίας πολιτών (Shefner & Dahms, 2012, σελ. 237-238). Και, καθώς η κοινωνία πολιτών συνδέθηκε με τη φύση της νεωτερικότητας¹, η αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για την έννοια συνδέθηκε επίσης και με τη διαδικασία του εκδημοκρατισμού, που έλαβε χώρα στην Λατινική Αμερική, τη Νότια και Ανατολική Ευρώπη, γεγονός που προκάλεσε εννοιολογική ταύτιση μεταξύ κοινωνίας πολιτών, δημοκρατίας και ισότητας. Βέβαια, οι έννοιες αυτές, να μεν συνδέονται, αλλά δεν ταυτίζονται.

Κοινωνικά κινήματα, εθελοντικοί οργανισμοί, και μη κυβερνητικές οργανώσεις (στο εξής ΜΚΟ) επιδρούν όχι μόνο στην αναδιοργάνωση του πολιτικού συστήματος με αποκέντρωση των δομών εξουσίας, αλλά και στην αναδιαμόρφωση της κοινωνίας μέσα από δημοκρατικές αρχές με έμφαση στη συμμετοχή και στην ισότητα των δικαιωμάτων (Roniger, 1998, σελ. 204-206). Αυτός ο μετασχηματισμός προέκυψε μετά από μακροχρόνιες κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικές αλλαγές και έθεσε νέες βάσεις στη σχέση κράτους και κοινωνίας, ιδιωτικού και δημοσίου τομέα.

2.1.1 Η έννοια της κοινωνίας πολιτών

Αν και ο όρος χρησιμοποιείται ευρέως, αποτελεί σύνθετη έννοια, για την οποία δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός. Στην προσπάθεια κατανόησης και απόδοσης ενός περιεκτικού ορισμού αρκετοί συγγραφείς θέτουν την κοινωνία πολιτών ως ξεχωριστό τομέα απέναντι στο κράτος, την αγορά και την οικογένεια. Μια διαφορετική διάκριση προτείνει τρία ξεχωριστά πεδία. Το **πολιτικό**, με τον κρατικό μηχανισμό, τα πολιτικά κόμματα και τους βουλευτές, το **οικονομικό**, με τις επιχειρήσεις και την αγορά και το **ιδιωτικό**, με τα τρία επίπεδα να αλληλοκαλύπτονται. Σύμφωνα με μία τρίτη, εντελώς διαφορετική προσέγγιση, η

¹ Ο όρος νεωτερικότητα είναι δηλωτικός μιας ιστορικής περιόδου, η οποία αντιδιαστέλλεται από άλλες προηγούμενες (Αρχαιότητα, Μεσαίωνα). Χρονολογικά η έναρξη της νεωτερικότητας (αν και δεν υπάρχει ομοφωνία στην επιστημονική κοινότητα) μπορεί να προσδιοριστεί κατά τον 18ο αιώνα, δηλαδή την περίοδο του εκκοσμημένου κινήματος του Διαφωτισμού και την εκκίνηση της βιομηχανικής επανάστασης. Επίσης, το καταληκτικό όριο της νεωτερικότητας μπορεί να προσδιοριστεί μέχρι και τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Η νεωτερική περίοδος συνδέεται με την ανάδυση του έθνους κράτους και τον τονισμό της εθνικής κυριαρχίας και ταυτότητας, της εθνικής οικονομίας, της εθνικής κουλτούρας, καθώς και την ανάπτυξη των αστικών καπιταλιστικών κοινωνιών. Ακόμη, συνδέεται με τη βιομηχανική επανάσταση και την οργάνωση της κοινωνικής ζωής με όρους αναγνώρισης των ατομικών δικαιωμάτων και της αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Κυρίαρχα στοιχεία, επίσης, της νεωτερικότητας είναι: η ανάπτυξη των μηχανολογικών τεχνολογιών που συνδέονται και με την εκβιομηχάνιση της παραγωγής, οι θεωρητικές επαναστάσεις στις φυσικές και κοινωνικές επιστήμες, οι αφνίδιες δημογραφικές αλλαγές που περιλαμβάνουν κατακλυσμιαίες αστικές μεταναστεύσεις, η ανάδυση των πολυεθνικών επιχειρήσεων, αλλά και οι δραστηριότητες διακυμάνσεις στην παγκόσμια οικονομία, που άρχισαν να καθορίζουν τη «μοίρα» των εθνών-κράτων μέσω του δανεισμού και των εμπορικών συναλλαγών (Ασημάκη κ.α., 2011, σελ. 201).

κοινωνία πολιτών δεν είναι ανεξάρτητος τομέας αλλά το ενδιάμεσο πεδίο μεταξύ των υπολοίπων κοινωνικών τομέων (Paffenholz & Spurk, 2006, σελ. 2-3).

Βασική, επίσης, είναι η διάκριση μεταξύ **οργανωμένης** και **μη οργανωμένης** κοινωνίας πολιτών και αντιστοίχως των όρων «**κοινωνία πολιτών**» και «**κοινωνία των πολιτών**». Οι δύο παραπάνω όροι περικλείονται στην ευρύτερη οντότητα του λαού ως εκλογικού σώματος. Ακολουθώντας συστατική ερμηνεία η «**κοινωνία των πολιτών**» αποτελεί το πεδίο δράσης μεμονωμένων πολιτών που ενδιαφέρονται για τα κοινά και δεν έχουν μόνο δικαιώματα, έχουν και υποχρεώσεις. Τα ανεπίσημα κοινωνικά δίκτυα της κοινωνίας των πολιτών είναι σημαντικά για την συνοχή και ενσωμάτωση. Ενώ, η «**κοινωνία πολιτών**» αποτελείται από οργανωμένες ομάδες που επιδιώκουν κοινωφελείς σκοπούς (Γιαννής, 2002), όπως οργανώσεις δημόσιου συμφέροντος, κοινωνικά κινήματα, εθελοντικοί οργανισμοί, εκκλησίες, μη κυβερνητικές οργανώσεις.

Για τον Gellner η κοινωνία πολιτών είναι «*το σύνολο των μη κυβερνητικών θεσμών, που είναι αρκετά ισχυροί ώστε να αντισταθμίζουν την αυθαίρετη κυριαρχία του κράτους, χωρίς ωστόσο να το εμποδίζουν να εκπληρώσει το ρόλο του ως εγγυητή της ειρήνης και διαμεσολαβητή μεταξύ μεγάλων συμφερόντων*» (Malesevic, 2009, σελ. 2-3). Σύμφωνα με άλλο ορισμό από την Παγκόσμια Τράπεζα «*κοινωνία πολιτών είναι το ευρύ φάσμα των μη κυβερνητικών και μη κερδοσκοπικών οργανισμών που δραστηριοποιούνται στη δημόσια ζωή εκφράζοντας τα συμφέροντα και τις αξίες των μελών τους ή ευρύτερων κοινωνικών ομάδων, βασιζόμενοι σε ηθικές, πολιτικές, πολιτιστικές, επιστημονικές, θρησκευτικές ή φιλανθρωπικές θεωρήσεις*». Ως οργανισμοί της κοινωνίας πολιτών αναφέρονται κοινοτικές ομάδες, ΜΚΟ, εργατικά σωματεία, φιλανθρωπικές και θρησκευτικές οργανώσεις, επαγγελματικές ενώσεις και ιδρύματα (World Economic Forum, 2013, σελ. 8).

Παρά την ποικιλομορφία τους, αυτές οι κοινωνικές οντότητες χαρακτηρίζονται από ορισμένα κοινά στοιχεία (Salamon & Anheier, 1999, σελ. 3) που τις καθιστούν ευδιάκριτες από τα κράτη, τους διεθνείς οργανισμούς και τις εταιρίες (Desse, 2012, σελ. 7). Συγκεκριμένα, είναι:

- *Οργανισμοί*: έχουν μόνιμη δραστηριότητα και θεσμική δομή
- *Ιδιωτικοί*: είναι θεσμικά διαχωρισμένοι από το κράτος

- *Μη κερδοσκοπικοί:* ο σκοπός τους δεν είναι εμπορικός ή οικονομικός, παρά μόνο μέχρι του σημείου που εκπληρώνεται η αποστολή τους
- *Ανεξάρτητοι:* δεν τελούν υπό τον έλεγχο του κράτους ή άλλων εταιρών, αλλά έχουν τον πλήρη έλεγχο της διοίκησης τους
- *Εθελοντικοί:* η συμμετοχή των μελών τους είναι ελεύθερη επιλογή για εθελοντική προσφορά χωρίς απαίτηση χρηματικού ανταλλάγματος.

Συνοψίζοντας, κοινωνία πολιτών είναι το πεδίο εθελοντικής δραστηριότητας, διακριτό από το κράτος, την αγορά και την οικογένεια, χωρίς η διάκριση να είναι πάντα προφανής. Περιλαμβάνει ευρύ και ποικίλο φάσμα εθελοντικών, ανεξάρτητων οργανισμών προσανατολισμένων στην προάσπιση συγκεκριμένων συμφερόντων, συχνά αντικρουόμενων μεταξύ τους. Ως έννοια έχει τη χρησιμότητα της όταν επιδιώκει να επιτύχει έναν καλύτερο κόσμο, όταν επιδιώκει το κοινό δημόσιο αγαθό. Ωστόσο, δεν υπάρχει μια ενιαία άποψη αλλά μάλλον πολλές και συχνά βαθιά αντιφατικές. Πρόκειται για ένα ετερογενές πεδίο, που καταλαμβάνεται από διαφορετικές οργανώσεις διαιρούμενες με βάση τις αξίες, τον προσανατολισμό, την πρακτική, το σκοπό, την ταυτότητα, ενώ ορισμένες οργανώσεις ή πρακτικές έχουν και τη σκοτεινή τους πλευρά.

2.2 Ο ρόλος της κοινωνίας πολιτών και η αλληλεπίδραση με το κράτος και την αγορά

Η κοινωνία πολιτών χαρακτηρίζεται συχνά ως «τρίτος τομέας», η δυναμική του οποίου έχει θετική επίδραση τόσο στο κράτος όσο και στην αγορά. Ως εκ τούτου, θεωρείται κρίσιμος παράγοντας για την προώθηση της χρηστής διακυβέρνησης, της διαφάνειας, της αποτελεσματικότητας, της υπευθυνότητας, της λογοδοσίας (Ghaus-Pasha, σελ. 3).

Το 19^ο αιώνα αναδύθηκαν τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις σχετικά με τις δημοκρατικές διαδικασίες στο πολιτικό σύστημα, ο *νεοφιλελευθερισμός*, με έμφαση στην αγορά, ο *κρατισμός*, με έμφαση στο κράτος και η *λαϊκιστική προσέγγιση*, με έμφαση στο λαό και την κοινωνία πολιτών. Η αγορά περιλαμβάνει επιχειρήσεις και οργανισμούς που ανταλλάσσουν αγαθά και υπηρεσίες με σκοπό το κέρδος και, όταν

υπάρχει ανταγωνισμός και ελεύθερη ροή πληροφοριών είναι ιδιαίτερα αποτελεσματική. Σκοπός είναι το κέρδος για τις ίδιες τις επιχειρήσεις και όχι η διανομή αγαθών και υπηρεσιών (Butler, 2003, σελ. 89-90). Το κράτος κάνει την αγορά να λειτουργεί εξασφαλίζοντας την απαραίτητη σταθερότητα. Όμως ένας σημαντικός σκοπός του κράτους είναι, το κέρδος να εξυπηρετεί παράλληλα το κοινό συμφέρον, το οποίο τελικά, σχεδόν πάντα, ορίζεται υποκειμενικά.

Από την πλευρά της κοινωνίας πολιτών, οργανωμένης και μη, στη βάση κοινών συμφερόντων και αξιών, θεωρείται πως μπορεί να ορίσει το κοινό καλό και έτσι να επηρεάσει και την αγορά και το κράτος. Την αγορά με τη συμμετοχή ενώσεων καταναλωτών σε εμπορικούς αποκλεισμούς και ενημερωτικές εκστρατείες, και το κράτος με την έγερση αγωγών, με τη συμμετοχή στη νομοπαρασκευαστική διαδικασία και με την άσκηση πίεσης, επηρεάζοντας και τις τρεις λειτουργίες, δικαστική, νομοθετική, εκτελεστική (Butler, 2003, σελ. 90-91).

Από τη μία πλευρά τίθεται η προσέγγιση του «μηδενικού αθροίσματος», σύμφωνα με την οποία υπάρχει η τάση ο ένας τομέας να επικρατήσει έναντι του άλλου. Περισσότερη ισχύ στο κράτος, λιγότερη για την κοινωνία πολιτών και το αντίθετο. Ο σκοπός της κοινωνίας πολιτών είναι να αντισταχθεί στον αποκλειστικό καθορισμό της δημόσιας σφαίρας από τις κυρίαρχες δομές εξουσίας, να περιορίσει τις αυθαιρεσίες του κράτους και της αγοράς και να προβάλλει νέες αξίες που άφησε πίσω το «υπερβολικό κράτος» (νεοφιλελεύθερη προσέγγιση) ή το «αναποτελεσματικό κράτος» (λαϊκιστική προσέγγιση) (Shefner & Dahms, 2012, σελ. 241). Σε κάθε περίπτωση η κοινωνία πολιτών λειτουργεί ως αντίβαρο για τον περιορισμό της εξουσίας του κράτους.

Στο σημείο αυτό, ανακύπτει το ερώτημα εάν η κοινωνία πολιτών αποτελεί απλώς ένα υποκατάστατο του κράτους που απέτυχε να εκπληρώσει την αποστολή του (συνεπώς η παρουσία της είναι μόνο μια προσωρινή λύση), ή εάν απαντά σε μια δομική ανάγκη της κοινωνίας με παροχή βοήθειας προς τα κράτη, τους διεθνείς οργανισμούς και τις επιχειρήσεις. Εμπειρικές μελέτες αποδεικνύουν ότι δεν υπάρχει αρνητική σχέση μεταξύ κράτους πρόνοιας και κοινωνίας πολιτών. Στην πραγματικότητα, κράτη με ανεπτυγμένη κοινωνία πολιτών διαθέτουν παράλληλα ισχυρό κράτος πρόνοιας, όπως τα δυτικά και τα κράτη της βόρειας Ευρώπης. Αν ένα ισχυρό κράτος, υπό συγκεκριμένες συνθήκες ενθαρρύνει τη δημιουργία κοινωνικών οργανώσεων, τότε οι

τελευταίες ενδυναμώνουν την παρουσία τους λόγω απουσίας ή αποτυχίας του κράτους, αλλά μόνο στην περίπτωση της παροχής κοινωνικών υπηρεσιών (Desse, 2012, σελ. 10). Όμως ο σκοπός της ύπαρξης της κοινωνίας πολιτών δεν είναι να υποκαθιστά το κράτος και όταν συμβαίνει αυτό γίνεται κατά παρέκβαση του ρόλου της. Σκοπός της είναι να ανταποκρίνεται σε συγκεκριμένες ανάγκες στις οποίες δεν μπορεί να ανταποκριθεί το κράτος, οι διεθνείς οργανισμοί ή η αγορά.

Συνεπώς, η δημοκρατία δεν μπορεί να εξασφαλιστεί είτε μόνο μέσω της αγοράς, είτε μόνο του κράτους ή της κοινωνίας πολιτών. Όσο υπάρχει ευρεία συμμετοχή και διαφάνεια στη λήψη σημαντικών αποφάσεων και στους τρεις τομείς, η δημοκρατία ευδοκμεί. Όσο υπάρχει διαφθορά, τάση επικράτησης του ενός τομέα έναντι των υπολοίπων και έλλειψη θεμιτού ανταγωνισμού, η δημοκρατία πάσχει.

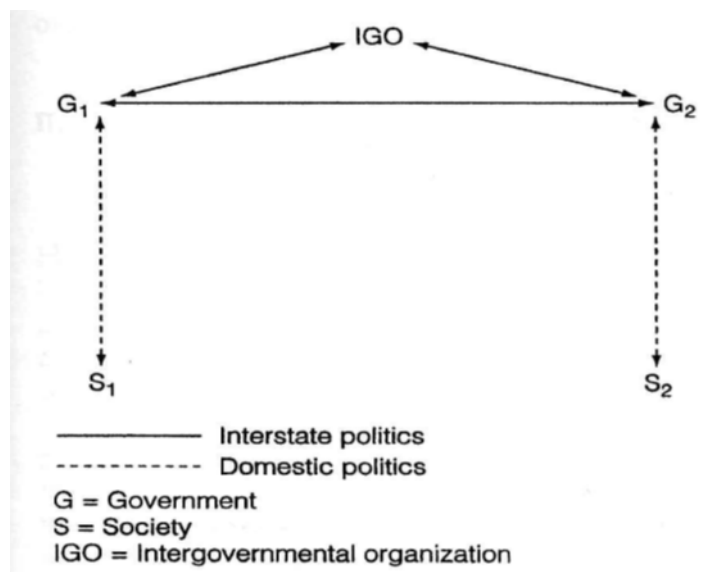
2.3 Η διεθνής διάσταση

2.3.1 Προς μια παγκόσμια κοινωνία πολιτών

Η πιο σημαντική εξέλιξη από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου φαίνεται να είναι η ανάπτυξη μιας παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών που φέρνει νέους τρόπους άσκησης της πολιτικής. Πράγματι, μια «παγκόσμια συλλογική επανάσταση» βρίσκεται σε εξέλιξη με τη συνεχώς διευρυνόμενη παρουσία οργανωμένης μη κυβερνητικής δραστηριότητας σε κάθε γωνιά του πλανήτη (Salamon & Anheier, 1999, σελ. 4). Το παγκόσμιο σύστημα αλλάζει και μια από τις πιο αξιοσημείωτες αλλαγές είναι ο αυξανόμενος ρόλος των διακρατικών αλληλεπιδράσεων.

Οι Nye και Keohane ορίζουν τις «παγκόσμιες αλληλεπιδράσεις» ως κινήσεις πληροφοριών, χρημάτων, ανθρώπων, προϊόντων και υπηρεσιών πέρα από τα σύνορα του κράτους. Οι αλληλεπιδράσεις είναι άλλοτε *διακρατικές*, μεταξύ κυβερνήσεων και κρατών και άλλοτε *διεθνικές*, μεταξύ μη κυβερνητικών δρώντων. Το κλασικό παράδειγμα διακρατικών σχέσεων απεικονίζεται στο Διάγραμμα 2.1 όπου διακρίνονται από τις εσωτερικές πολιτικές.

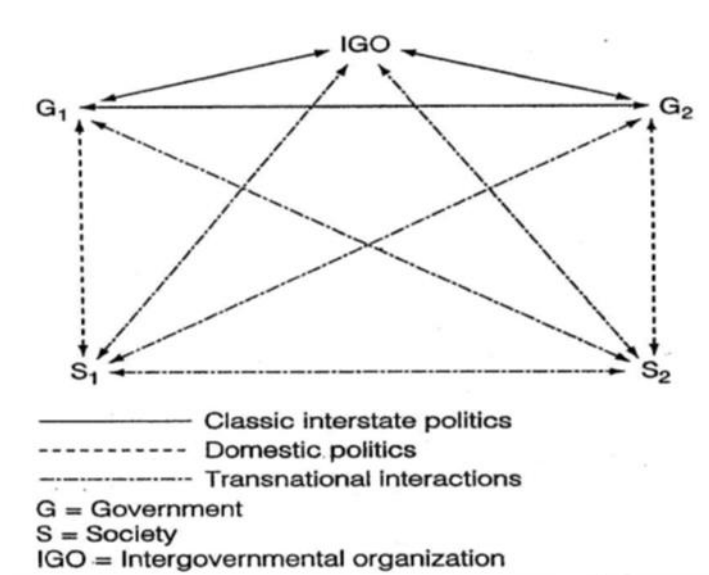
Διάγραμμα 2.1 Κρατο-κεντρικό μοντέλο αλληλεπίδρασης

Πηγή: Nye & Keohane, 1971, “Transnational relations and World Politics: An Introduction in International Organization”, MIT Press, Vol.25, No. 3, σελ. 333

Οι διεθνικές αλληλεπιδράσεις απεικονίζονται στο Διάγραμμα 2.2 όπου παρατηρούμε την μετάβαση από την κυβέρνηση στη διακυβέρνηση και την αλληλεπίδραση κυβερνητικών, διακυβερνητικών και μη κυβερνητικών δρώντων.

Διάγραμμα 2.2 Διεθνικές αλληλεπιδράσεις και διακρατικές πολιτικές

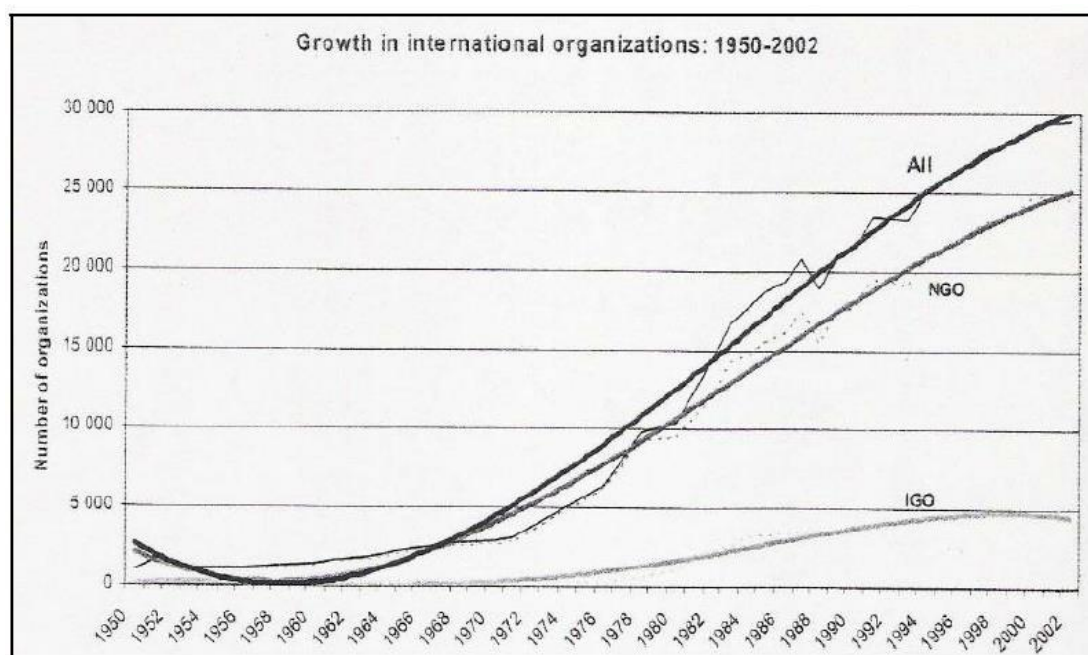
Πηγή: Nye & Keohane, 1971, “Transnational relations and World Politics: An Introduction in International Organization”, MIT Press, Vol.25, No. 3, σελ. 333

Οι επιδράσεις συνοψίζονται ως εξής (Nye & Keohane, 1971, σελ. 332-337):

- Αλλαγή πολιτικής
- Διεθνής πλουραλισμός
- Περιορισμός των κρατών μέσω αλληλεξάρτησης
- Μεγαλύτερη ισχύς ορισμένων κρατών έναντι των άλλων
- Ανάδειξη αυτόνομων δρώντων με διακριτή από τα κράτη εξωτερική πολιτική.

Από τη δεκαετία του 1970 αλλά κυρίως μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου παρατηρείται ραγδαία αύξηση των διεθνικών ΜΚΟ και των διεθνών κοινωνικών δικτύων που διαδραματίζουν σπουδαίο ρόλο παγκοσμίως, θέτοντας σημαντικά ζητήματα στην παγκόσμια ατζέντα, διοργανώνοντας διεθνείς εκστρατείες και συμμετέχοντας σε διεθνή συνέδρια και *fora*.

Πίνακας 2.1. Ανάπτυξη των διεθνών οργανώσεων

Πηγή: Union of International Associations, Yearbook of International Organizations, Guide to Global Civil Society Networks, 2003/2004

Η πιο σημαντική δραστηριότητα επικεντρώθηκε σε τομείς όπως το περιβάλλον, τα ανθρώπινα δικαιώματα και η ανθρωπιστική βοήθεια, η αναπτυξιακή βοήθεια, ο έλεγχος των εξοπλισμών και ο αφοπλισμός (Bennett & Oliver, 2006, σελ. 354).

Οι παράγοντες που έδωσαν ώθηση στην ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών συνοψίζονται ως εξής:

- Νέες πολιτικές ευκαιρίες πέρα και έξω από συμβατικές εθνικές πολιτικές. Με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου άνοιξε ο δρόμος για την εγκαθίδρυση δημοκρατικών κυβερνήσεων και την ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών και διεθνικών ΜΚΟ, που όσο ποτέ άλλοτε αποτελούν σημαντικό μέρος ενός αναδυόμενου συστήματος παγκόσμιας διακυβέρνησης.
- Ανάπτυξη διεθνών δομών διακυβέρνησης και διαπεριφερειακής συνεργασίας.
- Σημαντική μείωση στο κόστος των επικοινωνιών με άμεση πρόσβαση στην πληροφορία και δυνατότητα αξιοποίησης της (Φραγκονικολόπουλος, 2008, σελ. 81).
- Η ψηφιακή επανάσταση και κυρίως το Διαδίκτυο που επεκτείνει το ρόλο και τις δυνατότητες των διεθνικών οργανισμών.
- Ευνοϊκές οικονομικές συνθήκες σε αρκετές χώρες του κόσμου και αύξηση του πληθυσμού που ζει σε σχετική ευημερία.
- Επέκταση των δημοκρατικών καθεστώτων στα περισσότερα κράτη του πλανήτη με ελευθερία της έκφρασης και του συνεταιρίζεσθαι (Anheier & Themudo, 2002, σελ. 198).
- Ακόμη, η «κρίση του κράτους», η «νεοφιλελεύθερη συναίνεση» και ζητήματα παγκόσμιας εμβέλειας, όπως το περιβάλλον, η τρομοκρατία και πρόσφατα στην Ευρώπη η προσφυγική κρίση.

Οι παραπάνω παράγοντες, με περισσότερη βαρύτητα η ψηφιακή επανάσταση και το Διαδίκτυο, προωθούν την παγκόσμια κοινωνική δικτύωση και κατ' επέκταση αυξάνουν τη δυναμική της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών.

2.3.2 Εννοιολογικές προσεγγίσεις

Η παγκόσμια κοινωνία πολιτών είναι ένα πεδίο σύνθετο και πολυδιάστατο. Από μια φιλελεύθερη σκοπιά παρουσιάζεται ως ένα φάσμα δρώντων, οργανισμών και πρακτικών ικανών να αναπαράγουν φιλελεύθερες αξίες όπως η δημοκρατία, η ελευθερία, η συμμετοχή. Αντιθέτως, με μια εναλλακτική προσέγγιση γίνεται αντιληπτή ως ιστορική πραγματικότητα και όχι ως ένα πολιτικό ή ιδεολογικό σχέδιο.

Περισσότερο ως μια σύγχρονη κοινωνικοπολιτική πάλη ανάμεσα σε ασυμβίβαστους και αντιφατικούς σκοπούς (Colas, 2005, σελ. 17-18).

Σύμφωνα με ένα περιεκτικό ορισμό πρόκειται για μια κοινωνική σφαίρα που βρίσκεται ανάμεσα σε οικογένεια – κράτος – αγορά και λειτουργεί πέρα από τα όρια εθνικών κοινωνιών, εθνικών πολιτικών συστημάτων και οικονομιών (Anheier & Themudo, 2002, σελ. 193). Η παγκόσμια κοινωνία πολιτών δεν είναι ενιαίος τομέας. Οι κυριότεροι δρώντες σε παγκόσμιο επίπεδο δεν είναι απαραίτητα οι ίδιοι με εκείνους που δραστηριοποιούνται σε εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο.

Με μια πρώτη διάκριση, παρατηρούμε διεθνείς μη κυβερνητικούς φορείς, ενώσεις της κοινωνίας πολιτών (στο εξής ΟΚΠ), συνασπισμούς και κινήσεις πολιτών για συγκεκριμένα ζητήματα και δίκτυα εμπειρογνομώνων (Desse, 2012, σελ.39). Ειδικότερα, περιλαμβάνει φιλανθρωπικά ιδρύματα, διεθνικές εθελοντικές οργανώσεις και οργανώσεις για ανθρωπιστική βοήθεια, κινήματα για το περιβάλλον, εμπορικές ενώσεις, οργανισμούς για την προώθηση της ανάπτυξης, της δημοκρατίας και της αλληλεγγύης, μη κερδοσκοπικές εταιρίες, εικονικές αμφιλεγόμενες ενώσεις, μονοθεματικές εκστρατείες, αυταρχικές θρησκευτικές αιρέσεις, κινήματα αντιπαγκοσμιοποίησης, έναντι πολυεθνικών εταιριών και εναντίον του καπιταλισμού (Anheier & Themudo, 2002, σελ. 191).

Οι κυριότεροι στόχοι της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών επιγραμματικά ορίζονται ως εξής:

- Διεύρυνση της πολιτικής κοινότητας και της κοινωνίας
- Δημιουργία μη κυβερνητικών οργανισμών που εκπροσωπούν τους πολίτες παγκοσμίως
- Προώθηση δημοκρατικών αξιών

Ο ρόλος και η επιρροή σχετίζονται με το πεδίο δράσης και τη συνεργασία με διεθνείς οργανισμούς.

Όμως, εκτός από τις ευκαιρίες υπάρχουν και περιορισμοί ((Anheier & Themudo, 2002, σελ. 199):

- Περιπλοκότητα και ποικιλομορφία του παγκόσμιου πολιτικού, οικονομικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος

- Αντικρουόμενα συμφέροντα εγείρουν πολιτικά διλήμματα
- Νομικά ζητήματα
- Ανεπάρκεια οικονομικών πόρων
- Απαραίτητη η κοινή βάση για επικοινωνία στη λήψη αποφάσεων και στη συνεργασία με διαφορετικούς φορείς
- Διαφάνεια
- Υπευθυνότητα
- Ζητήματα ορθής διοίκησης και διαχείρισης.

Συνοψίζοντας, η παγκόσμια κοινωνία πολιτών είναι το πεδίο εκείνο όπου συναντώνται μεμονωμένοι πολίτες και οργανισμοί και λειτουργούν στη βάση της συλλογικότητας και του εθελοντισμού, πέρα από παραδοσιακές δομές και εθνικά σύνορα.

2.4 Η ευρωπαϊκή κοινωνία πολιτών

Η ευρωπαϊκή κοινωνία πολιτών αναπτύχθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ακολουθώντας την καθιέρωση του κράτους δικαίου, την ανάπτυξη της οικονομίας της αγοράς και τη σταθεροποίηση του πολιτικού συστήματος. Η συνεχής οικονομική άνθηση και τεχνολογική ανάπτυξη, παράλληλα με την κοινωνική και μεταρρυθμιστική διαδικασία, λειτούργησαν καταλυτικά στην ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών (Miller et al. 2009, σελ. 84).

Στην πρώτη φάση, 18^{ος} – 19^{ος} αιώνας, η ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών στη Δυτική Ευρώπη καθοδηγείται από την οικονομική και ακαδημαϊκή ελίτ που επιζητά κοινωνικά και ανθρώπινα δικαιώματα και πολιτική συμμετοχή. Στη δεύτερη φάση, 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας, διευρύνονται τα πεδία δραστηριοποίησης και η δυναμική της με νέους δρώντες, αγρότες και εκκλησίες, κοινωνικά κινήματα εργατών, που δεν σχετίζονται μόνο με την κοινωνική πρόνοια, αλλά αρθρώνουν πολιτικές και κοινωνικές αξιώσεις για συγκεκριμένα συμφέροντα. Η Τρίτη φάση ξεκινά με την άνοδο των κοινωνικών κινημάτων τη δεκαετία του 1960, όπως τα κινήματα για τη γυναικεία απελευθέρωση, τους φοιτητές, την ειρήνη, το περιβάλλον (Paffenholz & Spurk, 2006, σελ. 5).

Στην Ανατολική Ευρώπη οι περισσότερες χώρες αντιμετωπίζουν τη μετάβαση σε τρία επίπεδα, τον πολιτικό μετασχηματισμό από τη δικτατορία στη δημοκρατία, τον οικονομικό μετασχηματισμό από το κράτος στην οικονομία της αγοράς και τον κρατικό μετασχηματισμό από την διάλυση της ΕΣΣΔ. Σε αρκετές από αυτές τις χώρες η κοινωνία πολιτών έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανατροπή αυταρχικών καθεστώτων και στην εγκαθίδρυση της δημοκρατίας.

Στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, η κοινωνία πολιτών θεωρείται αναγνωρισμένη συνιστώσα στη χάραξη πολιτικής, ως «κοινωνικός εταίρος» που μετέχει στο διάλογο με τους πολίτες. Επίσης, καλείται να συμβάλλει στη νομιμοποίηση της παρέμβασης των ευρωπαϊκών θεσμών στις εσωτερικές πολιτικές των κρατών μελών αλλά και στην αντιμετώπιση της κριτικής για το δημοκρατικό έλλειμμα της ευρωπαϊκών διαδικασιών λήψης αποφάσεων (Baglioni, 2015).

Η συστημική ενσωμάτωση της κοινωνίας πολιτών στην Ευρωπαϊκή Ένωση επιβεβαιώθηκε το 2001 με την έκδοση της Λευκής Βίβλου για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση, με την αναγνώριση ότι η χάραξη πολιτικής θα γίνει πιο περιεκτική και υπεύθυνη, βασισμένη στις αρχές της χρηστής διακυβέρνησης. Επιπλέον, θεωρείται αναγκαίος παράγοντας στη λογική της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης. Όμως η συμμετοχή δεν είναι χωρίς αποκλεισμούς δεδομένου ότι η ΕΕ απευθύνεται κυρίως στις ενώσεις που ασχολούνται με την παροχή υπηρεσιών και κοινωνικής πρόνοιας.

Η αξία των κοινωνικών ενώσεων αναγνωρίστηκε από την ΕΕ με τη Συνθήκη της Λισσαβόνας στο άρθρο 11², το οποίο αναφέρει τη συμμετοχική δημοκρατία ως θεμελιώδη αρχή της ΕΕ και προτείνει τρόπους για την οργάνωση του διαλόγου. Το 2007 η Κοινωνική Πλατφόρμα, ο μεγαλύτερος συνασπισμός ΟΚΠ σε επίπεδο ΕΕ υπέβαλε συγκεκριμένες προτάσεις για την εφαρμογή του άρθρου 11 της Συνθήκης της Λισσαβόνας, και, ως μέρος της διαδικασίας διοργάνωσε τον Δεκέμβριο του 2009 συνέδριο με 140 ακτιβιστές από 24 χώρες της Ευρώπης, ώστε να επεξεργαστούν και να συζητήσουν τις συστάσεις προς τους ευρωπαϊκούς φορείς λήψης αποφάσεων.

Ωστόσο, η οικοδόμηση μιας ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας προσκρούει σε δυσκολίες που ανακύπτουν κυρίως για τους εξής λόγους: α) η ευρωπαϊκή κοινωνία αποτελείται από εθνικές κοινωνίες που επικεντρώνουν την προσοχή τους σε πολιτικά, κοινωνικά

² Το άρθρο 11 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης όπως τροποποιήθηκε από τη Συνθήκη της Λισσαβόνας, αναφέρει ότι «οι θεσμοί θα πρέπει να διατηρούν ανοιχτό, διαφανή και τακτικό διάλογο με την κοινωνία πολιτών» (Social Platform, How to establish an effective dialogue between the EU and civil society organizations)

και οικονομικά ζητήματα που απασχολούν σε εθνικό επίπεδο, β) η φιλοευρωπαϊκή ρητορική δεν είναι πάντα σύμφωνη με τις εφαρμοζόμενες πολιτικές και γ) δεν είναι εύκολο να βρουν πρόσφορο έδαφος αφηγήσεις για ένα αίσθημα «ανήκειν» σε μια «ευρωπαϊκή κοινότητα» (Perez-Diaz, 1998, σελ. 211). Παράλληλα συμβάλλουν σε αυτό και ζητήματα όπως η οικονομική κρίση, η κρίση του πολιτικού συστήματος, η έλλειψη εμπιστοσύνης από την πλευρά των πολιτών προκαλώντας την εσωστρέφεια τους, οι θρησκευτικές επιρροές, η διαφορετική γλώσσα και το γεγονός ότι πρώτες οι ισχυρές χώρες προτάσσουν συνήθως το εθνικό τους συμφέρον έναντι του κοινού ευρωπαϊκού.

Μια ευρωπαϊκή κοινωνία πολιτών χρειάζεται μια δημόσια σφαίρα, δηλαδή πολίτες που ενδιαφέρονται και συζητούν ευρωπαϊκά ζητήματα και, τελικά, θα είναι πρόθυμοι να υποστηρίξουν ευρωπαϊκές πολιτικές και ευρωπαϊκούς θεσμούς. Για το σκοπό αυτό είναι απαραίτητος ο συνεχής διάλογος και η πολιτική βούληση.

2.5 Η κοινωνία πολιτών στην Ελλάδα

Οι προσεγγίσεις των Ελλήνων κοινωνικών επιστημόνων και μελετητών εντάσσονται: α) στην προσέγγιση του μηδενικού αθροίσματος, όπως αναλύθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο και β) στην ιδεαλιστική αντίληψη του όρου (Φερόνας, 2009, σελ.57), στην οποία εμπίπτει η θεωρία του «Τρίτου Δρόμου». Η θεωρία αυτή αντιλαμβάνεται την κοινωνία πολιτών ως την εναλλακτική λύση ανάμεσα στην κεϋνσιανού τύπου σοσιαλδημοκρατία και του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού, αναδιατυπώνοντας το πολιτικό και αξιακό περιεχόμενο της συμμετοχικής και διαβουλευτικής δημοκρατίας (ΙΣΤΑΜΕ, 2006, σελ. 25).

Η κοινωνία πολιτών στην Ελλάδα πρωτοεμφανίστηκε το 19^ο αιώνα κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα. Στη συνέχεια, παράλληλα με την εγκαθίδρυση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας παρατηρείται η δημιουργία οργανώσεων εθνικιστικού, φιλανθρωπικού, εκπαιδευτικού και εκκλησιαστικού χαρακτήρα, που έως το 1967 και την κατάλυση της δημοκρατίας από τη δικτατορία των Συνταγματαρχών βρισκόταν στα χέρια μιας συντηρητικής πολιτικής ελίτ (Φερόνας, 2009, σελ.58) και πολιτικά χρωματισμένων ομάδων πίεσης. (Αφουξενίδης, 2008, σελ. 23-36).

Την περίοδο της δικτατορίας (1967-1974) αναπτύχθηκαν οργανώσεις αντίστασης από φοιτητές, διανοούμενους και ακτιβιστές, ενώ μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, η κοινωνία πολιτών γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση και συνδέθηκε στενά με το ρόλο του κράτους. Τη δεκαετία που ακολούθησε σημειώνεται μια τάση αυτονομίησης από τον κρατικό μηχανισμό και τη δεκαετία του 1990 παράγοντες, όπως η μείωση της συμμετοχής των πολιτών στα κοινά, η δυνατότητα αυτοοργάνωσης κοινωνικών συμφερόντων και η θεσμοθέτηση του ρόλου και της σχέσης με το κράτος, έδωσαν νέα ώθηση (Φερόνας, 2009, σελ.58).

Σήμερα, μπορούμε να χωρίσουμε την κοινωνία πολιτών στην Ελλάδα σε δύο βασικές κατηγορίες:

α) σε φορείς και ιδρύματα που έχουν βασικό κοινό στοιχείο τη μη κερδοσκοπική δραστηριότητα, συγκεκριμένο πλαίσιο χρηματοδότησης και νομικά κατοχυρωμένη υπόσταση (Αφουξενίδης & Γαρδίκη, 2014, σελ. 36). Συγκεκριμένα είναι Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου και σύμφωνα με τον Αστικό Κώδικα λαμβάνουν τις εξής μορφές: σωματείο, αστική μη κερδοσκοπική εταιρία, ίδρυμα, επιτροπή εράνου, με συχνότερες τις δύο πρώτες μορφές.

β) κινήσεις και δράσεις πολιτών, όπως τοπικά δίκτυα αλληλεγγύης, εθελοντικές δράσεις μικρής κλίμακας, με τοπικό χαρακτήρα (Αφουξενίδης & Γαρδίκη, 2014, σελ. 36).

Συγκριτικά με άλλες χώρες η εθελοντική δραστηριότητα των Ελλήνων είναι πολύ χαμηλότερη. Σύμφωνα με παλαιότερη πανευρωπαϊκή έρευνα το 2001 σχεδόν το 70% των Ελλήνων δήλωσαν ότι δεν συμμετέχουν σε καμία οργάνωση εθελοντικά, την ίδια στιγμή που ο μέσος όρος της ΕΕ ήταν 50% (ΙΣΤΑΜΕ, 2006, σελ. 27). Αυτό το φαινόμενο αποδίδεται σε ορισμένους παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών στην Ελλάδα (Φερόνας, 2009, σελ.59-61):

- Πελατειακές σχέσεις
- Εξάρτηση των ΟΚΠ από το διογκωμένο ελληνικό κράτος
- Ισχυρά πολιτικά κόμματα
- Έλλειψη πολιτικής συμμετοχής

Συνεπώς, γίνεται λόγος για «ασθενική κοινωνία πολιτών» κυρίως όσον αφορά στο ρόλο της ως φορέα ελέγχου του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα, αλλά και το ρόλο

της στην κινητοποίηση των πολιτών. Παρ' όλα αυτά ορισμένες κοινωνικές οργανώσεις εξαιρούνται, όπως συνδικάτα και επαγγελματικές ενώσεις που αποτελούν ισχυρούς συλλογικούς φορείς δράσης με ισχυρή επιρροή στην εκάστοτε κυβέρνηση και στο Κοινοβούλιο.

Τα τελευταία χρόνια, παρά ταύτα, εξαιτίας της οικονομικής και προσφυγικής κρίσης παρατηρούνται νέα συλλογικά μορφώματα, πρωτοβουλίες αλληλεγγύης, ομάδες αυτοβοήθειας, νέες δομές κοινωνικών υπηρεσιών από δήμους και από την Εκκλησία, ενώ δεν λείπει η χρηματοδότηση κοινωνικών προγραμμάτων από εταιρίες. Οι πρωτοβουλίες αυτές άλλοτε έχουν τυπικό και άλλοτε άτυπο χαρακτήρα. Υπό αυτές τις περιστάσεις φαίνεται να τίθεται εκ νέου υπό εξέταση η άποψη περί ατροφικής κοινωνίας πολιτών στη χώρα μας.

Από τη σκοπιά των φορέων της κοινωνίας πολιτών οι βασικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν σήμερα είναι οι εξής (Μπουρικός & Σωτηρόπουλος, 2013, σελ. 74):

- Κοινωνικός αποκλεισμός
- Αύξηση της φτώχειας και της ανεργίας
- Αύξηση της κοινωνικής ψαλίδας
- Ανεπάρκεια κρατικών δομών
- Ανεπάρκεια έως ανυπαρξία υπηρεσιών κράτους πρόνοιας
- Ρατσισμός
- Τρομοκρατία
- Ευρύτερη κοινωνική κρίση και κρίση αξιών.

Επιπρόσθετα, δομικά προβλήματα δυσχεραίνουν ακόμη περισσότερο την προσπάθεια. Όπως, ότι το νομικό καθεστώς που διέπει την υπόστασή τους δεν ανταποκρίνεται πλέον στην ελληνική πραγματικότητα. Ακόμη, απουσιάζει ένα θεσμικό πλαίσιο που θα καθορίζει τη λειτουργία και τη σχέση τους με τη διοίκηση και ένα ενιαίο μητρώο καταγραφής τους. Ενώ υπάρχει εξάρτηση από το κράτος, ανακολουθία της ελληνικής κοινωνίας πολιτών σε σχέση με τις ευρωπαϊκές και διεθνείς εξελίξεις, έλλειψη θεσμικού πλαισίου για τη συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, αρνητική, πολλές φορές, αλληλεπίδραση με τα κόμματα, έλλειψη

παρακολούθησης της εξέλιξης των χρηματοδοτούμενων δράσεων και, τέλος, έλλειψη διαφάνειας.

3 Η αλληλεπίδραση της κοινωνίας πολιτών με τις Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών

3.1 Οι λειτουργίες της κοινωνίας πολιτών

Στη βιβλιογραφία υπάρχουν δύο αναλύσεις για τις μορφές της κοινωνίας πολιτών. Η πρώτη εστιάζει στους δρώντες και τα χαρακτηριστικά τους και η δεύτερη στις λειτουργίες της. Η ανάλυση αυτή προσεγγίζει την έννοια όχι από ιστορική και θεωρητική σκοπιά αλλά ως αναλυτική κατηγορία. Η αποσύνδεση από την ιστορία βοηθάει στην επικέντρωση σε λειτουργίες που συνδέονται με τη δημοκρατία, τα διάφορα πολιτικά και κοινωνικά πλαίσια και τις κοινωνικές συνθήκες. Οι βασικότερες λειτουργίες της αναλύονται ακολούθως (Paffenholz & Spurk, 2006, σελ. 7):

- *Προστασία των πολιτών.* Αυτή η λειτουργία συνίσταται στην προστασία της ζωής, της ελευθερίας και γενικά των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών από την προσβολή και το δεσποτισμό κρατικών και άλλων φορέων.
- *Διαμεσολάβηση μεταξύ κράτους και πολιτών.* Πρέπει να εξασφαλιστεί μια ισορροπία ανάμεσα στην κεντρική διοίκηση και τα κοινωνικά δίκτυα. Αυτή η ισορροπία αποτελεί προϋπόθεση του κράτους δικαίου. Με τον τρόπο αυτό υπάρχει μια συνεχής αλληλεπίδραση μέσω της οποίας κοινωνικές οργανώσεις έχουν τη δυνατότητα να ελέγξουν, να περιορίσουν και να επηρεάσουν τις δραστηριότητες του κράτους.
- *Κοινωνικοποίηση.* Μέσα από τις ΟΚΠ οι πολίτες μαθαίνουν να σκέπτονται και να λειτουργούν δημοκρατικά. Μαθαίνουν πώς να διαχειριστούν τα δικαιώματα τους και αναπτύσσουν ικανότητες όπως εμπιστοσύνη, ανεκτικότητα, αποδοχή. Έτσι επιτυγχάνεται η αποκέντρωση της εξουσίας και δημιουργείται ένα πλέγμα αλληλεγγύης μεταξύ των πολιτών.
- *Οικοδόμηση της κοινότητας και ενσωμάτωση.* Η συμμετοχή σε κοινωνικές οργανώσεις βοηθά ώστε να γεφυρωθούν οι κοινωνικές διασπάσεις και να ενισχυθεί η κοινωνική συνοχή.

- *Επικοινωνία.* Η δημόσια επικοινωνία είναι η βασική λειτουργία στη διαβουλευτική δημοκρατία. Υπογραμμίζει τη σημασία μιας ελεύθερης δημόσιας σφαίρας όπου οι πολίτες έχουν χώρο για συζήτηση, συμμετοχή και δημοκρατική λήψη αποφάσεων.
- *Συνηγορία.* Η κοινωνία πολιτών έχει σημαντικό έργο να αρθρώσει τα συμφέροντα, ειδικά περιθωριοποιημένων ομάδων και να δημιουργήσει διαύλους επικοινωνίας για να τα θέσει στη δημόσια ατζέντα, προκαλώντας την ευαισθητοποίηση των πολιτών.
- *Παρακολούθηση* των δραστηριοτήτων της κυβέρνησης, της δημόσιας διοίκησης και ολόκληρου του κρατικού μηχανισμού. Βασίζεται στο διαχωρισμό των λειτουργιών από τον Montesquieu αλλά με προοπτικές συνεργασίας.
- *Παροχή υπηρεσιών.* Η άμεση παροχή υπηρεσιών αποτελεί σημαντικό μέρος των δραστηριοτήτων της οργανωμένης κοινωνίας πολιτών.

Επιπλέον, στις λειτουργίες της κοινωνίας πολιτών περιλαμβάνονται:

- Πολιτική ανάλυση
- Κινητοποίηση για συμμετοχή
- Προώθηση αναπτυξιακών έργων
- Εμπειρογνωμοσύνη για τη διαμόρφωση πολιτικής και για την εξεύρεση λύσεων
- Ανάπτυξη ικανοτήτων με παροχή εκπαίδευσης και κατάρτισης
- Υποστήριξη της αλληλεγγύης μέσω προώθησης θεμελιωδών και οικουμενικών αξιών
- Καθορισμός προτύπων και κανόνων.

Όπως διαφαίνεται από τα παραπάνω, οι λειτουργίες μπορούν να κατανεμηθούν σε δύο βασικές κατηγορίες, στη *συνηγορία* και στην *παροχή υπηρεσιών*. Η *συνηγορία* συνίσταται στην επιρροή επί των αρχών κατά τη διαδικασία χάραξης πολιτικής, εκφράζοντας πολιτιστικές, πνευματικές, πολιτικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές, εθνοτικές ανησυχίες. Συχνά λαμβάνει τη μορφή διαμαρτυρίας με σκοπό να τεθούν τα αιτούμενα ζητήματα στην ημερήσια διάταξη μέσω εκστρατειών ευαισθητοποίησης. Όμως, μπορεί να υπάρχει και συνεργασία με την κυβέρνηση ή τη δημόσια διοίκηση,

με συμβουλευτικό χαρακτήρα ώστε να ενσωματωθούν οι προτάσεις στη διαμόρφωση της πολιτικής διαδικασίας. Αυτή τη δράση συναντάμε σε παγκόσμιο επίπεδο κατά την αντιπαράθεση ή συνεργασία με διεθνείς οργανισμούς και πολυεθνικές εταιρίες, και, σε εθνικό επίπεδο επηρεάζοντας κυβερνήσεις. Η δεύτερη περίπτωση περιλαμβάνει υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας, ανθρωπιστικής βοήθειας, αναπτυξιακά προγράμματα, τεχνογνωσία. Έχει συνήθως εφαρμογή σε τοπικό επίπεδο και είναι πολύ συγκεκριμένη (Desse, 2012, σελ. 9).

Με δεδομένο ότι οι σημαντικές κοινωνικές προκλήσεις δεν αντιμετωπίζονται μονοδιάστατα, χρειάζεται συνεργασία μεταξύ κοινωνίας πολιτών, κυβερνήσεων, εταιριών και διεθνών οργανισμών. Ο σπουδαιότερος ρόλος της κοινωνίας πολιτών, ως ο χώρος όπου προωθείται το «κοινό καλό», είναι ο ρόλος του καταλύτη, του ενδιάμεσου φορέα για την προώθηση αλλαγών και τη διασφάλιση της συνεργασίας.

3.2 Η λήψη αποφάσεων στο κράτος και έννοια της συμμετοχής

3.2.1 Δύο μοντέλα δημόσιας πολιτικής

Ιεραρχικό μοντέλο και συμμετοχή των πολιτών

Το ιεραρχικό μοντέλο πολιτικής χαρακτηρίζεται από σαφείς και αυστηρούς κανόνες δικαίου που ορίζουν τις αρμοδιότητες της γραφειοκρατίας και τα όρια της νομιμότητας της δημόσιας διοίκησης για να αποφεύγεται η κατάχρηση της εξουσίας. Μέσω της διαφάνειας των διοικητικών πράξεων ο πολίτης πληροφορείται για ζητήματα που τον αφορούν και εκφράζει την αντίθεση του όταν θίγονται τα συμφέροντα του. Η εργασία των δημοσίων υπαλλήλων είναι λειτούργημα και απώτερος στόχος είναι η ικανοποίηση του δημόσιου συμφέροντος. Ο έλεγχος της δημόσιας διοίκησης επιτυγχάνεται μέσα από την αυστηρή επιτήρηση (Λαδής, 2010, σελ. 2-3).

Δίκτυα πολιτικής και δημόσια συμμετοχή

Τα δίκτυα πολιτικής συνδέονται με την έννοια της διακυβέρνησης και τις σχέσεις μεταξύ των φορέων που εμπλέκονται στη διαμόρφωση της δημόσιας πολιτικής. Το μοντέλο αυτό στηρίζεται στην οργάνωση του δημόσιου τομέα με τη μορφή αποκεντρωμένων αυτοδιοικούμενων μονάδων και σε αξίες όπως η συμμετοχή και τα

συλλογικά αγαθά έναντι του ατομικισμού. Ο έλεγχος προς τους δημόσιους λειτουργούς επιτυγχάνεται μέσω αποκεντρωμένων μονάδων και διαπνέεται από την ιδέα ότι η ευθύνη επιμερίζεται σε όλους και όχι μόνο στο κράτος. Ως προς τη λήψη αποφάσεων ακολουθείται η διαβουλευτική πρακτική στη βάση ότι η κοινωνία αποτελείται από ορθολογικούς και υπευθύνους πολίτες που με συμμετοχικές διαδικασίες και κοινωνικό διάλογο λαμβάνουν τις βέλτιστες αποφάσεις για το συλλογικό συμφέρον (Λαδή, 201, σελ. 3-4).

3.2.2 Η έννοια της διακυβέρνησης

Ο όρος χρησιμοποιείται με πολλούς διαφορετικούς τρόπους για να δηλώσει κυρίως την αλλαγή στην έννοια της κυβέρνησης και την αντικατάσταση με ένα πιο ευέλικτο συμμετοχικό και αποτελεσματικό διοικητικό σύστημα. Οι βασικές παράμετροι συνοψίζονται ως εξής (Rhodes, 2000):

- Νέα δημόσια διοίκηση
- Χρηστή διακυβέρνηση
- Διεθνής αλληλεξάρτηση
- Μη κυβερνητικές δομές διακυβέρνησης
- Νέος ρυθμιστικός ρόλος για το κράτος στην πολιτική οικονομία
- Δίκτυα πολιτικής.

Ο όρος διακυβέρνηση είναι ευρύτερος της κυβέρνησης. Χρησιμοποιείται κυρίως από τη δεκαετία του 1980 αλλά δεν έχει αποκτήσει έναν κοινά αποδεκτό ορισμό καθώς δημιουργεί εννοιολογικές ασάφειες. Ωστόσο, το βασικό αίτημα της διακυβέρνησης είναι η αποκέντρωση της εξουσίας με σκοπό την οικονομική ανάπτυξη και την αποτελεσματικότερη λήψη πολιτικών αποφάσεων με τη συμμετοχή νέων κοινωνικών φορέων.

3.2.3 Διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων

Οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων, είτε σε εθνικό είτε σε τοπικό επίπεδο, αναφέρονται στους μηχανισμούς, τα μέσα και σε συγκεκριμένα ενδιαφερόμενα μέρη

κάθε φορά, που καθορίζουν τις δημόσιες πολιτικές που πρόκειται να θεσπιστούν. Αφορούν, ως επί το πλείστον, επίσημες διαδικασίες, ωστόσο, υπάρχουν και άτυπες διαδικασίες που επηρεάζουν τη λήψη αποφάσεων. Στο Διάγραμμα 3.1 παρουσιάζεται ο κύκλος με τα έξι στάδια.

Διάγραμμα 3.1 Κύκλος διαδικασίας λήψης πολιτικών αποφάσεων

Πηγή: Council of Europe, “The Code of Good Practice for civil participation in the decision-making process, www.coe.int/ngo

Ως μέρος της χαρτογράφησης είναι χρήσιμο να γίνει διάκριση των διεργασιών πριν και μετά τη λήψη αποφάσεων. Η δημιουργία της ημερήσιας διάταξης, η σύνταξη και πρόβλεψη των αναμενόμενων αποτελεσμάτων είναι τα κύρια στάδια προ της λήψης αποφάσεων. Ενώ, η υλοποίηση, η παρακολούθηση και η αξιολόγηση είναι μέρη του κύκλου πολιτικής στο δεύτερο στάδιο. Ο λόγος που γίνεται η διάκριση είναι ότι σε κάθε στάδιο εμπλέκονται διαφορετικοί φορείς και διαδικασίες, έτσι η ανάλυση τους είναι ζωτικής σημασίας για το μεθοδολογικό σχεδιασμό της συμμετοχής των πολιτών.

1. Δημιουργία ημερήσιας διάταξης

Συμφωνείται από το Κοινοβούλιο και την Κυβέρνηση. Σε αυτό το σημείο είναι δυνατό να διαμορφωθεί περαιτέρω από ΟΚΠ, που μέσω εκστρατειών και άσκησης πίεσης για ζητήματα, ανάγκες και ανησυχίες εξ ονόματος του συλλογικού συμφέροντος επιδιώκουν να επηρεάσουν τους φορείς λήψης αποφάσεων και λειτουργούν συμπληρωματικά στον πολιτικό διάλογο.

Συγκεκριμένα (Conference of INGOs, 2009):

Η συνεισφορά των ΟΚΠ:

- Συνηγορία
- Παροχή πληροφοριών και ευαισθητοποίηση
- Εμπειρογνωμοσύνη και παροχή συμβουλών
- Καινοτομία
- Παροχή υπηρεσιών

Υποχρεώσεις των δημόσιων αρχών που ακολουθούν όλα τα στάδια:

- Ανταλλαγή πληροφοριών
- Διαφανείς διαδικασίες
- Παροχή πόρων
- Ανταπόκριση

Χρήσιμα εργαλεία και μηχανισμοί:

- *Πληροφορίες:* ανοιχτή πρόσβαση, έρευνα, εκστρατείες, άσκηση πίεσης, διαδικτυακές πύλες
- *Διαβούλευση:* υποβολή αιτημάτων με ηλεκτρονική αίτηση (e-petition) και διαβούλευση με ψηφιακά και άλλα μέσα
- *Διάλογος:* ακροάσεις και δημόσια fora (και ψηφιακά) και αρμόδια κυβερνητική επαφή που διευκολύνει την πρόσβαση της κοινωνίας πολιτών
- *Σύμπραξη* με ομάδες εργασίας και επιτροπές εμπειρογνομόνων

2. Σύνταξη

Για τη σύνταξη των πολιτικών απαιτούνται καθιερωμένες διαδικασίες κατά τις οποίες οι ΟΚΠ έχουν το ρόλο του προσδιορισμού των προβλημάτων, της διατύπωσης προτάσεων, λύσεων και τεκμηρίωση τους.

Στο στάδιο αυτό στη συνεισφορά των ΟΚΠ εντάσσεται και ο εποπτικός ρόλος ώστε να διασφαλιστεί μια διαφανής διαδικασία χωρίς αποκλεισμούς.

Στα χρήσιμα εργαλεία περιλαμβάνονται επίσης οι διαδικτυακές εκπομπές από ακροάσεις, συνεδριάσεις και συζητήσεις, τα σεμινάρια και οι ομάδες

εμπειρογνομόνων, οι πολυσυμμετοχικές επιτροπές και τα συμβουλευτικά όργανα όπου συμμετέχουν και οι εκπρόσωποι των ΟΚΠ, ενώ η σύνταξη γίνεται από κοινού (Conference of INGOs, 2009).

3. Απόφαση

Αν και οι μορφές λήψης αποφάσεων ποικίλλουν ανάλογα με το περιεχόμενο και τη νομοθεσία, ως κοινά χαρακτηριστικά αναφέρονται: οι οδηγίες κυβερνητικής πολιτικής από υπουργεία και η νομοθεσία θεσπισμένη από το κοινοβούλιο ή επικυρωμένη με δημοψήφισμα. Τα νομοσχέδια θα πρέπει να επιδέχονται τη συμβολή και γνωμοδότηση από τις ΟΚΠ, ενώ την τελική απόφαση λαμβάνουν οι δημόσιες αρχές, εκτός αν η απόφαση λαμβάνεται με δημοψήφισμα ή δημόσια ψηφοφορία.

Ως προς τους μηχανισμούς η *σύμπραξη* γίνεται είτε με λήψη απόφασης από κοινού, μέσω *φόρουμ*, διασκέψεων και άλλων συμμετοχικών εργαλείων, είτε με τη λήψη συναπόφασης (Conference of INGOs, 2009).

4. Εφαρμογή

Στο στάδιο αυτό οι ΟΚΠ είναι πιο ενεργές, έχουν περισσότερες αρμοδιότητες, για παράδειγμα στην παροχή υπηρεσιών και στην υλοποίηση προγραμμάτων. Ιδιαίτερη σημασία στο παρόν στάδιο έχει η πρόσβαση στη σαφή και διαφανή πληροφόρηση σχετικά με τις προσδοκίες και τις δυνατότητες για την επίτευξη του επιδιωκόμενου αποτελέσματος.

Χρήσιμα εργαλεία εδώ αποτελούν (Conference of INGOs, 2009):

- *Πληροφορίες*: ειδοποιήσεις μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, συχνές ερωτήσεις μέσω διαδικτύου ή άλλων μέσων, η δημοσιοποίηση της διαδικασίας υποβολής προσφορών για την παροχή υπηρεσιών
- *Διαβουλεύσεις*: εκδηλώσεις, διασκέψεις, φόρουμ, σεμινάρια για πληροφόρηση και συζήτηση με την κοινωνία πολιτών
- *Διάλογος*: σεμινάρια ανάπτυξης ικανοτήτων και εκπαιδευτικά σεμινάρια τόσο για τις ΟΚΠ όσο και για τις δημόσιες αρχές με εξειδικευμένη θεματολογία

- *Σύμπραξη*: στρατηγική σύμπραξη ΟΚΠ και δημόσιας διοίκησης για την εφαρμογή από ένα μικρό πιλοτικό πρόγραμμα μέχρι την πλήρη ευθύνη της εφαρμογής.

5. Παρακολούθηση

Στο στάδιο αυτό ο ρόλος των ΟΚΠ είναι η παρακολούθηση και αξιολόγηση της εφαρμοζόμενης πολιτικής. Είναι σημαντικό να υπάρχει ένα διαφανές και αποτελεσματικό σύστημα παρακολούθησης που να προωθεί τους στόχους της πολιτικής και να διασφαλίζει την επιτυχία του επιδιωκόμενου σκοπού.

Χρήσιμα εργαλεία και μηχανισμοί (Conference of INGOs, 2009):

- *Πληροφορίες*: ανοιχτή και δωρεάν πρόσβαση, στατιστικά στοιχεία, αξιολόγηση, ερευνητικές μελέτες
- *Διαβουλεύσεις*: σχόλια, δημοσκοπήσεις, διαδικτυακές έρευνες και ερωτηματολόγια
- *Διάλογος και σύμπραξη*: ομάδες εργασίας και επιτροπές αποτελούμενες από εκπροσώπους των ΟΚΠ και δημόσιων αρχών.

6. Αναδιατύπωση

Η γνώση που αποκτήθηκε από την αξιολόγηση της εφαρμογής της πολιτικής σε συνδυασμό με τις εξελισσόμενες ανάγκες της κοινωνίας απαιτούν κάποιες φορές την αναδιατύπωση της πολιτικής (Forrester & Sunar, 2011, σελ. 38) που πρέπει να βασίζεται στην πρόσβαση στις πληροφορίες και στις ευκαιρίες για διάλογο. Η αναδιατύπωση οδηγεί στην έναρξη νέου κύκλου.

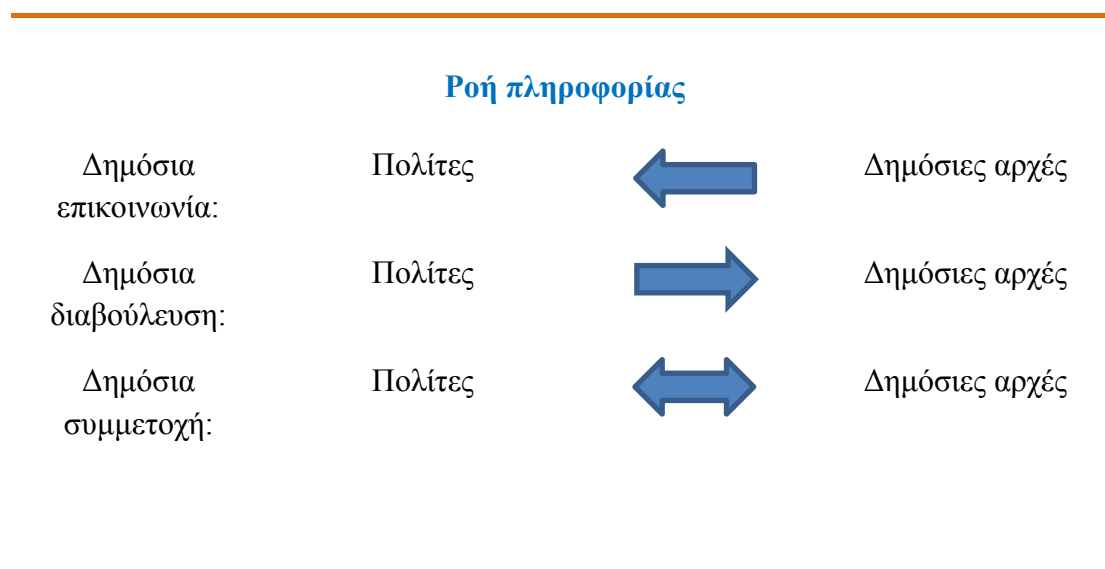
3.2.4 Συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων

Η συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων σημαίνει ότι οι ΟΚΠ θα πρέπει να είναι σε θέση να συμβάλλουν στην ανάπτυξη των πολιτικών και της νομοθεσίας που επηρεάζουν ή μπορούν να επηρεάσουν. Η αποτελεσματική δημόσια συμμετοχή και οι διαφανείς διαδικασίες λήψης αποφάσεων συμβάλλουν στη βελτίωση της ποιότητας των πολιτικών και της νομοθεσίας, στην επιτυχή εφαρμογή τους και στην ανάκτηση της εμπιστοσύνης των πολιτών προς τους δημόσιους φορείς. Σε μια συμμετοχική

δημοκρατία θα πρέπει να προβλέπονται αποτελεσματικές και τακτικές διαβουλεύσεις με τη συμμετοχή των ΟΚΠ που πλήττονται άμεσα από την υπό εξέταση πολιτική ή νομοθεσία. Το δικαίωμα της συμμετοχής στη διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων έχει αναγνωριστεί διεθνώς και συνεπάγεται την κριτική και τις προτάσεις για βελτίωση της λειτουργίας των δημόσιων αρχών. Συνεπάγεται επίσης την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών.

Σύμφωνα με τον ορισμό δημόσια συμμετοχή είναι «η πρακτική της συμμετοχής των πολιτών στη δημιουργία της ημερήσιας διάταξης και της λήψης αποφάσεων. Διακρίνεται σε τρεις έννοιες ανάλογα με τη ροή της πληροφορίας όπως φαίνονται στο Διάγραμμα 3.2 (Rowe & Frewer, 2005, σελ. 253-257):

Διάγραμμα 3.2 Οι τρεις τύποι της δημόσιας συμμετοχής

1) Δημόσια επικοινωνία

Η ροή της επικοινωνίας είναι από την κυβέρνηση προς τους πολίτες και είναι μονόδρομη. Δεν υφίσταται συμμετοχή με την έννοια ότι δεν απαιτείται ανατροφοδότηση.

2) Δημόσια διαβούλευση

Η ροή είναι αντίστροφη, δηλαδή από τους πολίτες προς την κυβέρνηση μέσω συγκεκριμένων μηχανισμών. Ουσιαστικά δεν υπάρχει επίσημος διάλογος.

3) Δημόσια συμμετοχή

Υπάρχει ανταλλαγή πληροφοριών αλλά ο διάλογος είναι περιορισμένος.

Σύμφωνα με τον Οργανισμό για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη (ΟΟΣΑ) μέσω της πληροφόρησης, της διαβούλευσης και της ενεργής συμμετοχής οι κυβερνήσεις ενισχύουν τη σχέση τους με τους πολίτες για την επίτευξη των παρακάτω στόχων (Gramberger, 2001, σελ. 18-19):

- Βελτίωση της δημόσια πολιτικής και αποτελεσματικότερη εφαρμογή της
- Ανάκτηση της εμπιστοσύνης προς την κυβέρνηση με βάση την ανοιχτότητα και την νομιμότητα
- Ενδυνάμωση των δημοκρατικών θεσμών
- Ενεργοί πολίτες
- Διαφάνεια και λογοδοσία
- Ανταπόκριση στις προσδοκίες των πολιτών και ενσωμάτωση των απόψεων τους στη χάραξη πολιτικής.

Προκειμένου να ευνοηθεί η σχέση μεταξύ ΟΚΠ και δημόσιας διοίκησης θα πρέπει να διαπνέεται από τις ακόλουθες αρχές (OSCE, 2015): ανοιχτότητα, προσβασιμότητα, διαφάνεια και λογοδοσία, αποτελεσματικότητα, αρχή της μη διάκρισης και της ίσης μεταχείρισης, ανεξαρτησία των φορέων. Ενώ οι απαιτούμενες προϋποθέσεις για την ενίσχυση της συλλογικής δραστηριότητας είναι οι εξής: ευνοϊκό περιβάλλον χωρίς διαφθορά, κράτους δικαίου και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών, πολιτική βούληση, κουλτούρα διαλόγου ανάμεσα στις δημόσιες αρχές και τις ΟΚΠ που οδηγεί στην οικοδόμηση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, ελεύθερη, ανεξάρτητη και ενεργή κοινωνία πολιτών, ευκαιρίες για συμμετοχή των ΟΚΠ στη χάραξη πολιτικής σε όλα τα επίπεδα (τοπικό, εθνικό, περιφερειακό, διεθνές) και σε όλα τα στάδια, πρόσβαση στη δικαιοσύνη και σε περιφερειακούς και διεθνείς οργανισμούς για τα ανθρώπινα δικαιώματα, ευνοϊκή νομοθεσία, διαφανείς διαδικασίες, μακροπρόθεσμη υποστήριξη και πόροι για μια βιώσιμη κοινωνία πολιτών.

Ακόμη, εργαλεία για την ενίσχυση της συμμετοχής σε όλα τα στάδια λήψης αποφάσεων (Conference of INGOs, 2009) είναι η **ηλεκτρονική συμμετοχή**, τα ηλεκτρονικά μέσα προσφέρουν μεγάλες δυνατότητες για τη βελτίωση των δημοκρατικών διαδικασιών, η **ανάπτυξη ικανοτήτων**, όπως εκπαιδευτικά σεμινάρια που απευθύνονται τόσο σε ΟΚΠ όσο και σε δημόσιες αρχές, **δομές συνεργασίας**,

όπως συντονιστικές επιτροπές, και, *έγγραφα πλαίσιο*, όπως συμφωνίες που καθορίζουν τη βάση της συνεργασίας.

Η επίδραση της κοινωνίας πολιτών στη λήψη αποφάσεων διαφέρει ανάλογα με την ένταση της συμμετοχής η οποία διαβαθμίζεται ως εξής (Council of Europe):

Διάγραμμα 3.3 Επίπεδα συμμετοχής

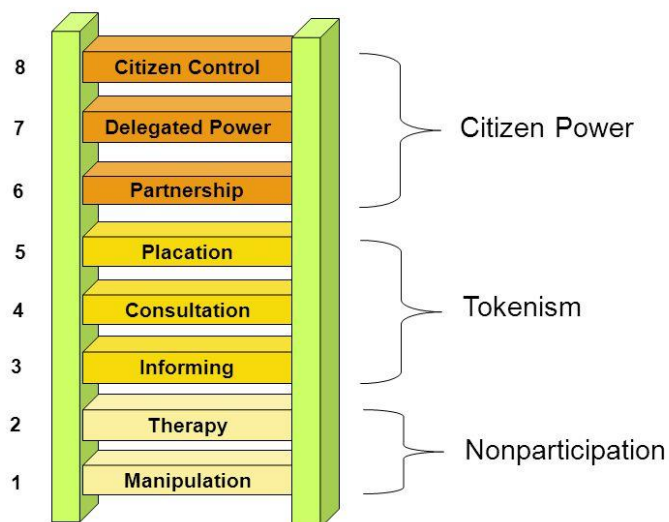

Πηγή: Council of Europe, “The Code of Good Practice for civil participation in the decision-making process, www.coe.int/ngo (Ημερομηνία Πρόσβασης 18/04/2016)

Μια διαφορετική εκδοχή αποτελεί «Η Σκάλα» της Arnstein, η οποία το 1969 εισήγαγε μια σειρά από εννοιολογικά ζητήματα. Στην προσπάθεια να περιγράψει τον τρόπο που η κοινωνία πολιτών αλληλεπιδρά με την κυβέρνηση δημιούργησε μια κλίμακα συμμετοχής που κυμαίνεται από τα πιο ανίσχυρα επίπεδα έως τον πλήρη έλεγχο από τους πολίτες. Η σκάλα της Arnstein αποτελείται από οκτώ επίπεδα συμμετοχής:

Διάγραμμα 3.4 «Η σκάλα της Arnstein»

The Ladder of Citizen Participation (Arnstein)

Πηγή: Dixwell, A., 2007, *Citizen Participation*, Public Policy Group

3.2.5 Ο ρόλος της οργανωμένης κοινωνίας πολιτών στη δημόσια συμμετοχή

Στο σημείο αυτό τίθενται ορισμένα ερωτήματα για τις ΟΚΠ, πρώτον, με ποιον τρόπο θα επιτύχουν την προώθηση της συμμετοχής των πολιτών, και, δεύτερον, ποιες προκλήσεις ενδεχομένως ανακύπτουν και πως θα αντιμετωπιστούν (Forrester & Sunar, 2011, σελ. 46-47).

Δυνατότητες και ευκαιρίες

- Αξιοπιστία και γεφύρωση του χάσματος μεταξύ των κοινωνικών ομάδων
- Διαμεσολάβηση για γόνιμο διάλογο
- Διαφανή συνεργασία με κυβερνητικούς φορείς
- Τεχνογνωσία
- Καινοτομία και δημιουργικότητα στην ανάλυση πολιτικής
- Εκτόνωση των κοινωνικών συγκρούσεων

Αδυναμίες και προκλήσεις

- Έλλειψη νομιμότητας για εκπροσώπηση
- Αντιπαλότητα με δημόσιους φορείς ώστε να φαίνεται απίθανη η συνεργασία
- Έλλειψη ανθρωπίνων ή/και οικονομικών πόρων
- Έλλειψη επαρκούς επικοινωνίας
- Ελλιπή στοιχεία έρευνας και ανάλυσης πολιτικών
- Ισχυρά κίνητρα αλλά συχνά μη ρεαλιστικοί στόχοι.

Όμως, αναλαμβάνοντας αποτελεσματικές πρωτοβουλίες, με σωστή αξιολόγηση του πολιτικού και κοινωνικού πλαισίου, εμπλοκή και ευαισθητοποίηση των φορέων χάραξης πολιτικής, συνεργασία και επικοινωνία, οι ΟΚΠ ενδεχομένως να ξεπεράσουν βασικούς εσωτερικούς περιορισμούς.

3.2.6 Η κοινωνία πολιτών στο ευρωπαϊκό σύστημα λήψης αποφάσεων

Το 2001 η ΕΕ με τη Λευκή Βίβλο για τη διακυβέρνηση άνοιξε νέες ευκαιρίες για τη συμμετοχή σε διακρατικό επίπεδο (Enjolras, 2009).

Νέα δίκτυα, συνασπισμοί και οργανώσεις αναπτύχθηκαν σε όλη την Ευρώπη ως μέσα για την εκπροσώπηση διαφορετικών συμφερόντων. Νέοι φορείς της κοινωνίας πολιτών έχουν αναμφισβήτητα αναλάβει ορισμένες από τις λειτουργίες των πολιτικών κομμάτων και των κρατικών θεσμών, με την παροχή γνωμοδοτήσεων, συμβουλών και εμπειρογνωμοσύνης σε ένα σύστημα τακτικών διαβουλεύσεων και πλουραλισμού. Η ΕΕ δίνει μεγαλύτερη προσοχή στην εξεύρεση τρόπων για τη διεύρυνση της συμμετοχής της κοινωνίας των πολιτών σε αυτό το σύστημα διαβούλευσης για την αντιμετώπιση της «κρίσης της πολιτικής» και του δημοκρατικού ελλείμματος.

Ως σημείο εκκίνησης, η έννοια της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης αναφέρεται στη μεταβίβαση της εξουσίας λήψης αποφάσεων, από τα εθνικά κράτη στα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα, και από το εθνικό επίπεδο στο τοπικό επίπεδο κυβέρνησης. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, οι πολιτικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων μπορούν να

χωριστούν σε διάφορες κατηγορίες ανάλογα με το είδος των διαδικασιών χάραξης πολιτικής και των κυριότερων παραγόντων. Στο **διακυβερνητικό** επίπεδο, οι κύριοι παράγοντες είναι εκπρόσωποι των εθνών-κρατών, και οι διαδικασίες της πολιτικής χαρακτηρίζονται από διπλωματικές διαπραγματεύσεις. Η πρόσβαση για τις ΟΚΠ είναι περιορισμένη, αλλά η συμβολή τους σημαντική καθώς μπορεί να υποστηρίξουν την αποδοχή των πολιτικών στο κράτος. Σε **θεσμικό** επίπεδο, οι κύριοι παράγοντες είναι οι πολιτικοί και οι δημόσιοι υπάλληλοι, υψηλά ιστάμενοι, και οι διαδικασίες της πολιτικής είναι προσανατολισμένες στην εναρμόνιση με τους κανονισμούς. Εδώ, οι ΟΚΠ έχουν πρόσβαση στα προπαρασκευαστικά στάδια της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, όπου μπορούν, για παράδειγμα, να συμβάλουν στην αξιολόγηση των επιπτώσεων των πολιτικών. Συχνά εμπλέκονται στη χάραξη πολιτικής, τη διαπραγμάτευση και την επικοινωνία για τη γεφύρωση και τη δημιουργία συμμαχιών μεταξύ των διαφόρων φορέων.

Οι προϋποθέσεις για τη συμμετοχή των ΟΚΠ στις ευρωπαϊκές διαδικασίες λήψης αποφάσεων ορίζονται από τρεις συνιστώσες: α) την ικανότητα διαμεσολάβησης της οργάνωσης σε όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης και μεταξύ των τομέων πολιτικής, β) τη διαρθρωτική θέση εντός του δικτύου που συνδέει την οργάνωση σε ευρωπαϊκό επίπεδο, με άλλους οργανισμούς, και με ευρωπαϊκούς φορείς χάραξης πολιτικής, και γ) τους μηχανισμούς συμμετοχής και επικοινωνίας που ενσωματώνονται στην οργάνωση.

Ο πολιτικός διάλογος καλύπτει ένα ευρύ φάσμα πρακτικών, οι οποίες ποικίλλουν όσον αφορά στις επιπτώσεις και στην ανοιχτότητα προς το ευρύτερο κοινό. Μεταξύ αυτών, μπορούμε να αναφέρουμε τα εξής (Fazi & Petrescu, 2007):

- **Συναντήσεις** δύο φορές το χρόνο με την Επιτροπή διοργανώνονται από την πλατφόρμα των ευρωπαϊκών Κοινωνικών ΜΚΟ από το 1995, αλλά και από το CONCORD, την Ευρωπαϊκή Συνομοσπονδία ΜΚΟ για την Αρωγή και Ανάπτυξη. Δεδομένου ότι οι συναντήσεις αυτές βασίζονται σε αμοιβαία αποδεκτή ημερήσια διάταξη, επιτρέπουν τη συζήτηση και το διάλογο μεταξύ των μελών της πλατφόρμας ή μιας επιτροπής εκπροσώπων τους ακόμη και με τον Ευρωπαίους Επίτροπους ή υψηλά ιστάμενους αξιωματούχους.
- **Ανοικτές ηλεκτρονικές διαβουλεύσεις** που διοργανώνονται μέσω της ιστοσελίδας "Η φωνή σας στην Ευρώπη" ("Your voice in Europe") όπου

πραγματοποιούνται για αρκετά σημαντικά ζητήματα και πολιτικές πρωτοβουλίες. Όπως, η διαβούλευση για το REACH (Registration, Evaluation and Authorisation of Chemicals) για μια πιο διαφανή και ασφαλέστερη διαχείριση των χημικών στην Ευρωπαϊκή Ένωση στην οποία συμμετείχαν 6.400 συμβαλλόμενοι.

- **Πάνελ πολιτών** που συγκεντρώνουν περιορισμένο αριθμό πολιτών από διαφορετικά κράτη μέλη για να συζητήσουν ένα θέμα δημοσίου συμφέροντος.
- **Άτυπες διακομματικές ομάδες** στο Ευρωκοινοβούλιο παρέχουν ένα χώρο για τους ευρωβουλευτές να συζητήσουν θέματα κοινού ενδιαφέροντος τα οποία δεν αναπτύσσονται στις μόνιμες επιτροπές. Η γραμματειακή υποστήριξη παρέχεται συνήθως από μη κυβερνητικές οργανώσεις. Για παράδειγμα, η διακομματική ομάδα αναπηρίας, που δημιουργήθηκε το 1980, συντονίζεται από το Ευρωπαϊκό Φόρουμ Ατόμων με Αναπηρία.
- Η Γενική Διεύθυνση Εμπορίου έχει δημιουργήσει το «Διάλογο της Κοινωνίας Πολιτών» που διευκολύνει **τακτικές συναντήσεις** για θέματα εμπορίου με Ευρωπαίους Επιτρόπους, ανώτερους υπάλληλους και εκπροσώπους της κοινωνίας πολιτών.
- **Ακροάσεις** που διοργανώνει το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σχετικά με μια σειρά σημαντικών εξελίξεων ή ζητημάτων που επηρεάζουν τις οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών (π.χ. Συνταγματική Συνθήκη, Δημοσιονομικός Κανονισμός, Ινστιτούτο Ισότητας των Φύλων).

Η ανάπτυξη του πολιτικού διαλόγου έχει αναμφισβήτητα συμβάλει στην ενίσχυση της συμμετοχής των πολιτών στο ευρωπαϊκό εγχείρημα. Ωστόσο, αρκετές προκλήσεις δυσχεραίνουν την προσπάθεια των ΟΚΠ, όπως η δυσκολία ένταξης τους στη χάραξη πολιτικής και η ανισότητα στην πρόσβαση σε σχέση με άλλους φορείς του ιδιωτικού τομέα. Ο πολιτικός διάλογος φαίνεται να αναπτύσσεται άνισα μεταξύ των τομέων πολιτικής και εγείρει ενστάσεις σχετικά με την τεχνογνωσία και την αποτελεσματικότητα, την ευρεία συμμετοχή και την ανοιχτότητα.

3.2.7 Διαστάσεις συμμετοχής στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων στην Ελλάδα

Οι διεθνείς εξελίξεις και η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΕΕ επιτάσσουν τη συμμόρφωση με τις αρχές της χρηστής διακυβέρνησης και την προώθηση της συμμετοχής της κοινωνίας πολιτών στη λήψη αποφάσεων.

Στο πλαίσιο υλοποίησης της εθνικής στρατηγικής για την Ανοικτή Δημόσια Διοίκηση και Διακυβέρνηση, η Ελλάδα συμμετέχει στη Διεθνή Πρωτοβουλία Συνεργασίας για την Ανοικτή Διακυβέρνηση (Open Government Partnership – OGP). Η συμμετοχή της χώρας στην OGP αποτελεί ευκαιρία για την υιοθέτηση πολιτικών που ενδυναμώνουν την αξιοπιστία του κράτους, καθώς διασφαλίζουν την ακεραιότητα και τη λογοδοσία στο δημόσιο βίο, προωθώντας ταυτόχρονα την καινοτομία, αλλά και τονώνοντας την οικονομική ανάπτυξη. Ως τώρα έχουν δρομολογηθεί τρία Εθνικά Σχέδια Δράσης. Η υλοποίησή τους αποτελεί όχημα για τον εκσυγχρονισμό του κράτους και της διοίκησης, σύμφωνα με τις αρχές της καινοτομίας, της συμμετοχής, της διαφάνειας και της λογοδοσίας, και συμβάλλει καθοριστικά στην επανασύνδεση του πολίτη με το κράτος και τη διοίκηση, ανακτώντας την εμπιστοσύνη των πολιτών.

Το πρώτο Εθνικό Σχέδιο Δράσης (OGP) της Ελλάδας κατατέθηκε τον Απρίλιο του 2012, και σε αυτό διατυπώθηκαν 11 συγκεκριμένες δεσμεύσεις της Κυβέρνησης. Το δεύτερο εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ανοικτή Διακυβέρνηση 2014-2016 σηματοδότησε το πέρασμα σε μια νέα, σύγχρονη και αποτελεσματική Δημόσια Διοίκηση και στην Ανοικτή Διακυβέρνηση της ψηφιακής πραγματικότητας και έθεσε ως στόχο την εξάλειψη της σημαντικότερης παθογένειας της ελληνικής πολιτικής ζωής, την έλλειψη εμπιστοσύνης μεταξύ της πολιτικής ηγεσίας και των πολιτών, που μπορεί να γεφυρωθεί πρωτίστως με πολιτικές ανοικτής διακυβέρνησης και ανοικτής επικοινωνίας μεταξύ των πολιτών και της πολιτικής ηγεσίας. Το τρίτο Σχέδιο Δράσης ψηφίστηκε τον Ιούλιο του 2016. Στις κυριότερες δεσμεύσεις συγκαταλέγεται η ενθάρρυνση της δημόσιας συμμετοχής μέσω της αύξησης του αριθμού των νομοθετικών πράξεων που διέρχονται της διαδικασίας διαβούλευσης μέσω διαδικτύου, η αξιοποίηση σχολίων και προτάσεων πολιτών και της δημόσιας συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων.

Ακόμη, στο πλαίσιο της Ψηφιακής Στρατηγικής και της Στρατηγικής για την Ηλεκτρονική Διακυβέρνηση έχει τεθεί ως άμεση προτεραιότητα η ενίσχυση της δημόσιας συμμετοχής με τη χρήση ψηφιακών εργαλείων και για το σκοπό αυτό έχουν υλοποιηθεί ορισμένα έργα, όπως η κεντρική διαδικτυακή πύλη διαβούλευσης www.opengov.gr, η κυβερνητική πύλη *Ermis* που παρέχει ένα κεντρικό σημείο ολοκληρωμένης ενημέρωσης για τους πολίτες και τις επιχειρήσεις σχετικά με τις συναλλαγές τους με τη Δημόσια Διοίκηση, η ολοκληρωμένη διαδικτυακή πλατφόρμα ηλεκτρονικής δημοκρατίας *eDialogos* του δήμου Τρικκαίων, η Διαύγεια για τη δημοσιοποίηση της κυβερνητικής πολιτικής και διοικητικής δραστηριότητας.

Ωστόσο, η συμμετοχή των πολιτών στη χάραξη πολιτικής παραμένει περιορισμένη. Κυριαρχεί η ελληνική παράδοση των πελατειακών σχέσεων και η αυστηρά ιεραρχική και συγκεντρωτική δημόσια διοίκηση.

Στο σημείο αυτό, κρίνεται σκόπιμη η παρουσίαση στοιχείων για τη συμμόρφωση της χώρας με τα δεδομένα που θέτουν οι διεθνείς οργανισμοί, ώστε να γίνουν κατανοητές οι παθογένειες της ελληνικής δημόσιας διοίκησης που καλείται να αντιμετωπίσει.

Σύμφωνα με αναφορά του ΟΗΕ τα κριτήρια που πρέπει να πληροί ένα κράτος με χρηστή διακυβέρνηση είναι τα εξής:

- **Συμμετοχή των πολιτών**, άμεση ή έμμεση, στη διαδικασία λήψης αποφάσεων
- **Συναίνεση** για το δημόσιο συμφέρον
- **Διαφάνεια** στη λήψη και εκτέλεση των αποφάσεων
- **Ανταπόκριση και εξυπηρέτηση** των αναγκών των πολιτών
- **Κράτος δικαίου** με πλήρη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων
- **Δικαιοσύνη** χωρίς διακρίσεις
- **Αποτελεσματικότητα και αποδοτικότητα** του δημόσιου τομέα
- **Ευθύνη και λογοδοσία** (Haldenwang, 2002)

Αντίστοιχοι είναι οι Παγκόσμιοι Δείκτες Διακυβέρνησης που ορίζει η Παγκόσμια Τράπεζα:

- **Συμμετοχή και Λογοδοσία** (Voice and Accountability)
- **Πολιτική Σταθερότητα** (Political Stability)

- **Αποτελεσματικότητα Διακυβέρνησης** (Government Effectiveness)
- **Ποιότητα ρυθμίσεων** (Regulatory Quality)
- **Νομιμότητα** (Rule of Law)
- **Έλεγχος Διαφθοράς** (Control of Corruption)

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα στοιχεία που ακολουθούν για την αποτίμηση του βαθμού ανταπόκρισης της Ελλάδας στα παραπάνω κριτήρια, συγκριτικά με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη, με έτος αναφοράς το 2014. Συγκεκριμένα, η **λογοδοσία** ταυτίζεται με την υποχρέωση της διοίκησης να αιτιολογεί τεκμηριωμένα τις αποφάσεις της προς τους πολίτες και με αυτόν τον τρόπο καθίσταται υπεύθυνη ως προς την εκπλήρωση των στόχων της. Αποτελεί ισχυρό θεμέλιο των δημοκρατικών κρατών. Η έλλειψη λογοδοσίας συνεπάγεται διαφθορά και έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών προς τη διοίκηση. Η Ελλάδα βρίσκεται ανάμεσα στις τελευταίες χώρες την κατάταξη, στον αντίποδα με ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες με ισχυρό κοινωνικό κράτος.

i) Πίνακας 3.1: Συμμετοχή και Λογοδοσία στην ΕΕ, 2014

1.	Σουηδία	1.6
2.	Φινλανδία	1.6
3.	Ολλανδία	1.6
4.	Δανία	1.5
5.	Γερμανία	1.5
6.	Λουξεμβούργο	1.5
7.	Αυστρία	1.4
8.	Βέλγιο	1.4
9.	Ηνωμένο Βασίλειο	1.3
10.	Ιρλανδία	1.3
11.	Γαλλία	1.2
12.	Εσθονία	1.2
13.	Μάλτα	1.2
14.	Πορτογαλία	1.1
15.	Πολωνία	1.1
16.	Κύπρος	1.0
17.	Ισπανία	1.0
18.	Ιταλία	1.0
19.	Λιθουανία	1.0
20.	Σλοβακία	1.0
21.	Τσεχική Δημοκρατία	1.0
22.	Σλοβενία	0.9
23.	Λετονία	0.8
24.	Ελλάδα	0.6
25.	Κροατία	0.5
26.	Ουγγαρία	0.5
27.	Ρουμανία	0.4
28.	Βουλγαρία	0.3

Πηγή: *The World Bank*, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>
(Ημερομηνία πρόσβασης 17/11/2015)

Σημαντική προϋπόθεση για την ανάπτυξη μιας οικονομίας και ενός κράτους είναι η **πολιτική σταθερότητα** που βασίζεται σε πραγματικά στοιχεία ώστε να είναι διατηρήσιμη. Η οικονομική κρίση και οι προεκτάσεις της καθώς και προβλήματα του πολιτικού συστήματος εν γένει παραμένουν απειλή για την πολιτική σταθερότητα της Ελλάδας.

ii) Πίνακας 3.2: Πολιτική σταθερότητα στην ΕΕ, 2014

1.	Λουξεμβούργο	1.4
2.	Αυστρία	1.3
3.	Φινλανδία	1.3
4.	Ιρλανδία	1.0
5.	Μάλτα	1.0
6.	Ολλανδία	1.0
7.	Σλοβακία	1.0
8.	Τσεχική Δημοκρατία	1.0
9.	Γερμανία	0.9
10.	Δανία	0.9
11.	Πολωνία	0.9
12.	Βουλγαρία	0.8
13.	Εσθονία	0.8
14.	Λιθουανία	0.8
15.	Πορτογαλία	0.8
16.	Σλοβενία	0.8
17.	Σουηδία	0.8
18.	Βέλγιο	0.7
19.	Κύπρος	0.7
20.	Ουγγαρία	0.7
21.	Κροατία	0.6
22.	Λετονία	0.6
23.	Ιταλία	0.5
24.	Γαλλία	0.4
25.	Ηνωμένο Βασίλειο	0.4
26.	Ισπανία	0.3
27.	Ρουμανία	0.3
28.	Ελλάδα	0.2

Πηγή: *The World Bank*, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>
(Ημερομηνία πρόσβασης 17/11/2015)

Ως προς την **αποτελεσματικότητα της διακυβέρνησης** η Ελλάδα κατέχει την 26^η θέση ανάμεσα στα 28 ευρωπαϊκά κράτη. Η δημόσια διοίκηση στην Ελλάδα σήμερα λειτουργεί μέσα σε ένα ρευστό οικονομικό σύστημα, ευάλωτο στις διεθνείς εξελίξεις και μέσα στην ένταση της κρίσης αμφισβήτησης των θεσμών.

iii) Πίνακας 3.3: **Αποτελεσματικότητα διακυβέρνησης** στην ΕΕ, 2014

1.	Φινλανδία	2.0
2.	Ολλανδία	1.8
3.	Δανία	1.8
4.	Σουηδία	1.8
5.	Λουξεμβούργο	1.7
6.	Γερμανία	1.7
7.	Αυστρία	1.6
8.	Ιρλανδία	1.6
9.	Ηνωμένο Βασίλειο	1.6
10.	Βέλγιο	1.4
11.	Γαλλία	1.4
12.	Ισπανία	1.2
13.	Κύπρος	1.1
14.	Μάλτα	1.0
15.	Τσεχική Δημοκρατία	1.0
16.	Εσθονία	1.0
17.	Λιθουανία	1.0
18.	Πορτογαλία	1.0
19.	Σλοβενία	1.0
20.	Λετονία	1.0
21.	Σλοβακία	0.9
22.	Πολωνία	0.8
23.	Κροατία	0.7
24.	Ουγγαρία	0.5
25.	Ιταλία	0.4
26.	Ελλάδα	0.4
27.	Βουλγαρία	0.09
28.	Ρουμανία	0.0

Πηγή: *The World Bank*, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>
(Ημερομηνία πρόσβασης 17/11/2015)

Η πολυνομία και η ποιότητα των ρυθμίσεων στην Ελλάδα σε μια σειρά από τομείς, από την οικονομία, τις επενδύσεις και την ανάπτυξη μέχρι τη γραφειοκρατία, την **αποτελεσματικότητα** της δημόσιας διοίκησης και τη δικαιοσύνη, είναι εξαιρετικά προβληματική, κι αυτό έχει σοβαρές συνέπειες στην ίδια τη δημοκρατία.

iv) Πίνακας 3.4: **Ποιότητα ρυθμίσεων** στην ΕΕ, 2014

1.	Φινλανδία	1.9
2.	Ολλανδία	1.8
3.	Σουηδία	1.8
4.	Ιρλανδία	1.8
5.	Ηνωμένο Βασίλειο	1.8
6.	Δανία	1.7
7.	Γερμανία	1.7
8.	Εσθονία	1.7
9.	Λουξεμβούργο	1.6
10.	Αυστρία	1.5
11.	Βέλγιο	1.2
12.	Λιθουανία	1.2
13.	Λετονία	1.2
14.	Μάλτα	1.1
15.	Γαλλία	1.0
16.	Κύπρος	1.0
17.	Τσεχική Δημοκρατία	1.0
18.	Πολωνία	1.0
19.	Σλοβακία	0.9
20.	Ισπανία	0.8
21.	Πορτογαλία	0.8
22.	Ουγγαρία	0.8
23.	Σλοβενία	0.7
24.	Ιταλία	0.7
25.	Βουλγαρία	0.6
26.	Ρουμανία	0.6
27.	Κροατία	0.4
28.	Ελλάδα	0.3

Πηγή: *The World Bank*, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>
(Ημερομηνία πρόσβασης 17/11/2015)

Η νομιμότητα υπό ευρεία έννοια δεσμεύει και οριοθετεί τη δράση των οργάνων της δικαστικής και εκτελεστικής εξουσίας που οφείλουν να ασκούν την αρμοδιότητα τους στο πλαίσιο του νόμου. Οι διαδικαστικοί και ουσιαστικοί περιορισμοί που θέτει η νομιμότητα στη διοικητική δράση αποτελούν τη μεγαλύτερη εγγύηση για την προστασία των διοικούμενων από αυθαίρετες πράξεις της. Παρά τη συνταγματική κατοχύρωση της αρχής της νομιμότητας στην Ελλάδα, η ενισχυμένη εκτελεστική

εξουσία και οι υπερεθνικοί οργανισμοί διευρύνουν σημαντικά το δημοκρατικό έλλειμμα και το έλλειμμα νομιμότητας.

ν) Πίνακας 3.5: **Νομιμότητα** στην ΕΕ, 2014

1.	Φινλανδία	2.1
2.	Ολλανδία	2.0
3.	Σουηδία	2.0
4.	Δανία	2.0
5.	Αυστρία	2.0
6.	Ηνωμένο Βασίλειο	1.9
7.	Γερμανία	1.9
8.	Λουξεμβούργο	1.9
9.	Ιρλανδία	1.8
10.	Βέλγιο	1.5
11.	Γαλλία	1.5
12.	Εσθονία	1.4
13.	Μάλτα	1.2
14.	Τσεχική Δημοκρατία	1.1
15.	Πορτογαλία	1.1
16.	Κύπρος	1.0
17.	Σλοβενία	1.0
18.	Λιθουανία	0.9
19.	Λετονία	0.9
20.	Πολωνία	0.8
21.	Σλοβακία	0.5
22.	Ουγγαρία	0.5
23.	Ισπανία	0.3
24.	Ιταλία	0.3
25.	Κροατία	0.3
26.	Ελλάδα	0.3
27.	Ρουμανία	0.1
28.	Βουλγαρία	0.0

Πηγή: *The World Bank*, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>
(Ημερομηνία πρόσβασης 17/11/2015)

Η παντελής έλλειψη ελέγχου της διαφθοράς στην Ελλάδα κατατάσσει τη χώρα ανάμεσα στις τελευταίες σε σχέση με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη και τέταρτη σε μέτρηση για διαφθοράς σε παγκόσμια κλίμακα.

vi) Πίνακας 3.6: Έλεγχος της διαφθοράς στην ΕΕ, 2014

1.	Δανία	2.3
2.	Φινλανδία	2.2
3.	Σουηδία	2.1
4.	Λουξεμβούργο	2.1
5.	Ολλανδία	2.0
6.	Γερμανία	1.8
7.	Ηνωμένο Βασίλειο	1.7
8.	Ιρλανδία	1.6
9.	Βέλγιο	1.6
10.	Αυστρία	1.4
11.	Γαλλία	1.3
12.	Εσθονία	1.3
13.	Κύπρος	1.0
14.	Μάλτα	0.9
15.	Πορτογαλία	0.9
16.	Σλοβενία	0.7
17.	Πολωνία	0.6
18.	Λιθουανία	0.5
19.	Ισπανία	0.5
20.	Τσεχική Δημοκρατία	0.3
21.	Λετονία	0.3
22.	Κροατία	0.2
23.	Σλοβακία	0.1
24.	Ουγγαρία	0.1
25.	Ιταλία	0.0
26.	Ελλάδα	0.0
27.	Ρουμανία	0.0
28.	Βουλγαρία	0.0

Πηγή: *The World Bank*, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>
(Ημερομηνία πρόσβασης 17/11/2015)

Η απουσία χρηστής διακυβέρνησης έχει ως αποτέλεσμα ένα τεράστιο έλλειμμα αξιοκρατίας και αξιοπιστίας, ευέλικτων δομών, συστημάτων ελέγχου, ικανότητας ηγεσίας και υλοποίησης αλλαγών, σαφήνειας αρμοδιοτήτων, μηχανισμών συντονισμού των πολιτικών και τελικά έλλειμμα δημοκρατίας.

3.3 Πως επιδρούν οι Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών στη δημόσια συμμετοχή

Σε μια περίοδο παγκόσμιου κοινωνικού, πολιτιστικού, οικονομικού και πολιτικού μετασχηματισμού, η σημασία μιας ισχυρής κοινωνίας πολιτών και η εμπλοκή της στη χάραξη δημόσιας πολιτικής κερδίζει το ενδιαφέρον σε πολλές χώρες. Μεταξύ άλλων παραγόντων, η ταχεία εξέλιξη των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών (ΤΠΕ) παρέχει σημαντικές ευκαιρίες. Στο πλαίσιο ευρύτερων συζητήσεων σχετικά με το αν το κοινωνικό κεφάλαιο έχει μειωθεί από κοινού με την εμπιστοσύνη των πολιτών προς τις κυβερνήσεις, ένας νέος διάλογος έχει ανοίξει για την επίδραση των ΤΠΕ, κυρίως των ψηφιακών τεχνολογιών, στη δημόσια συμμετοχή (Barraket, 2005, σελ. 18-19). Παρ' όλα αυτά δεν έχει δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στο πως το Διαδίκτυο μπορεί να ενισχύσει την ικανότητα των ΟΚΠ για κινητοποίηση των πολιτών.

Οι ΟΚΠ χρησιμοποιούν ένα ευρύ φάσμα τεχνολογιών για τη διαχείριση των πληροφοριών και γενικά την προώθηση των δράσεων τους. Ο φορητός υπολογιστής, το ραδιόφωνο, το τηλέφωνο ή το κινητό τηλέφωνο είναι τα πιο δημοφιλή εργαλεία. Τα τελευταία χρόνια ανάμεσα σε αυτές τις τεχνολογίες σημαντική θέση καταλαμβάνει το Διαδίκτυο που διευρύνει τις επιλογές και τις δυνατότητες τους (Lawry, L., 2009, σελ. 163):

- ηλεκτρονικό ταχυδρομείο
- *skype*
- ιστολόγια
- ιστοσελίδες
- μέσα κοινωνικής δικτύωσης

Τονίζοντας τα θετικά σημεία, το Διαδίκτυο (Barraket, 2005, σελ. 21):

- Διευκολύνει την πρόσβαση σε δημοσιευμένα στοιχεία και πληροφορίες
- Προωθεί νέους τρόπους και μέσα έκφρασης ιδεών, απόψεων και ευαισθητοποίησης επί συγκεκριμένων ζητημάτων
- Προσφέρει ταχεία επικοινωνία και ανταλλαγή πληροφοριών και σε παγκόσμια κλίμακα

- Προσφέρει τη δυνατότητα δημιουργίας «εικονικών κοινοτήτων» όπου πολίτες και οργανισμοί μοιράζονται τις απόψεις τους για κοινές ανησυχίες.

Οι νέες εξελίξεις στον τομέα των ΤΠΕ, ειδικότερα το Διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αλλάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι πολίτες και οι οργανώσεις επικοινωνούν, ανταλλάσσουν πληροφορίες, δικτυώνονται και κινητοποιούνται για την υποστήριξη θεμάτων κοινού ενδιαφέροντος. Τα εργαλεία αυτά δίνουν στις ΟΚΠ νέες ευκαιρίες για την ευαισθητοποίηση σχετικά με το έργο τους, την προσφορά δωρητών και εθελοντών, τη συγκέντρωση χρημάτων, τόσο σε τοπικό, εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Συγκεκριμένα οι ΤΠΕ και κυρίως το Διαδίκτυο συμβάλλουν ώστε οι ΟΚΠ:

- Να δημιουργήσουν το προφίλ τους και να προωθήσουν το έργο τους
- Να διαχειρίζονται και να ανταλλάσσουν πληροφορίες
- Να ενημερώνονται για τις τρέχουσες εξελίξεις σε συγκεκριμένα ζητήματα
- Να εξοικονομούν χρήματα και να λειτουργούν πιο αποτελεσματικά
- Να επικοινωνούν και να ευαισθητοποιούν εθελοντές, δωρητές και να ενημερώνουν τους ενδιαφερόμενους.

Ενώ η σχέση μεταξύ του Διαδικτύου και της δημόσιας συμμετοχής δεν είναι πλήρως κατανοητή, έρευνες παρουσιάζουν στοιχεία που αποδεικνύουν ότι η χρήση του Διαδικτύου διευκολύνει τη συμμετοχή στα κοινά κυρίως μέσω των ΟΚΠ. Αυτή η διαδραστικότητα δημιουργεί νέες μορφές εμπλοκής των πολιτών στις πολιτικές διαδικασίες και ενθαρρύνει την ενίσχυση της (Barraket, 2005, σελ. 23-24). Ένα σημαντικό εργαλείο στο πλαίσιο του Διαδικτύου, η δυναμική του οποίου αυξάνεται ολοένα και περισσότερο, είναι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει διάφορες διαδικτυακές πλατφόρμες που χρησιμοποιούν την τεχνολογία του Διαδικτύου για κοινωνική αλληλεπίδραση μέσω γραπτής, και οπτικοακουστικής επικοινωνίας. Παραδείγματα των μέσων κοινωνικής δικτύωσης περιλαμβάνουν ιστολόγια, *fora*, δελτία τύπου σε απευθείας σύνδεση, και ιστότοπους κοινωνικής δικτύωσης όπως το *YouTube*, το *Facebook*, το *Twitter* και το *LinkedIn* (Michelson, 2006).

Πολλές ΟΚΠ ενσωματώνουν εργαλεία κοινωνικής δικτύωσης στις επικοινωνιακές στρατηγικές τους που τους επιτρέπουν να επικοινωνούν άμεσα και να συνεργάζονται ανεπίσημα πέρα από θεσμικά όρια ή εθνικά σύνορα με ταχύτητα και χωρίς κόστος. Μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα διεξάγουν διαδραστικές συνομιλίες με ενδιαφερόμενους, τους ενημερώνουν και επιδιώκουν να επηρεάσουν τη γνώμη τους. Η σύνδεση είναι συνεχής και άμεση και η πληροφορία διαχέεται αυτόματα σε μεγάλο αριθμό χρηστών.

Η κοινωνία έχει κρίσιμο ρόλο στην Κοινωνία της Πληροφορίας και, κυρίως, στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Θα πρέπει να διασφαλιστεί ότι οι ΤΠΕ χρησιμοποιούνται με τρόπο που εξυπηρετεί αναπτυξιακούς στόχους και προτεραιότητες.

Με τη χρήση ψηφιακών εργαλείων και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης οι ΟΚΠ συμβάλλουν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων με τους εξής τρόπους (Delakorda, 2013):

- Διάδοση πληροφοριών και εκπαίδευση
- Συνηγορία και διεξαγωγή εκστρατειών για πολιτικά ζητήματα
- Οικοδόμηση ψηφιακών κοινοτήτων
- Ευαισθητοποίηση και Κινητοποίηση
- Προώθηση της συμμετοχής με μέσα επηρεασμού
- Δικτύωση, υποστήριξη και συνεργασία μεταξύ οργανισμών
- Προώθηση των αρχών χρηστής διακυβέρνησης για ένα ανοιχτό και δημοκρατικό πολιτικό σύστημα

Η εξέλιξη του ρόλου της κοινωνίας πολιτών στη διακυβέρνηση και την πολιτική, σε συνδυασμό με τη συμβολή των ΤΠΕ στις οργανωτικές πρακτικές και δραστηριότητες, υποδηλώνει ότι οι ΟΚΠ δρουν σε ένα νέο περιβάλλον με νέες ευκαιρίες για την κινητοποίηση της δημόσιας συμμετοχής με σκοπό την αντιμετώπιση κοινωνικών, οικονομικών, περιβαλλοντικών και πολιτιστικών αναγκών. Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος των ΤΠΕ γίνεται ολοένα και πιο κρίσιμος.

3.4 Προκλήσεις και περιορισμοί: Το ψηφιακό χάσμα και η αρνητική διάσταση της συμμετοχής

Σε αυτό το ευρύ πεδίο διαλόγου υπάρχουν και αρνητικές προεκτάσεις τόσο για τη συμμετοχή όσο και για τη χρήση των ΤΠΕ. Για τη θεωρία της δημόσιας συμμετοχής ανακύπτουν ερωτήματα που άλλα αναφέρονται στην ίδια τη συμμετοχή και άλλα στη διαβούλευση. Αρχικά, το γεγονός ότι η κοινωνία πολιτών δεν αποτελεί ομοιογενές και συνεκτικό πεδίο, οδηγεί στο ενδεχόμενο αντιφατικών αποφάσεων. Κατά κανόνα οι ΟΚΠ εκφράζουν αντίρροπα συμφέροντα. Ο έλεγχος προς τη διοίκηση και τον κρατικό μηχανισμό, όταν πραγματοποιείται, έχει περιορισμένο βάρος. Ενώ, η συμμετοχή τους στις πολιτικές διαδικασίες πλήττει μια βασική αρχή της δημοκρατίας, την αρχή της πολιτικής ισότητας (Βουτσάκης, 2004, σελ.88-91).

Εδώ προκύπτει μια σοβαρή αντίφαση. Από τη στιγμή που η ίδια η διοίκηση επικρίνεται, πολλές φορές, για την αδυναμία της να ανάγει το γενικό συμφέρον στους στόχους της, πώς είναι βέβαιο ότι θα το εκφράσουν οι εθελοντικές οργανώσεις. Τίθεται, ως εκ τούτου, το ερώτημα εάν οι συμμετοχικές διαδικασίες συνάδουν γενικότερα με τις δημοκρατικές αρχές. Η απάντηση δίνεται από τις ενδείξεις για έλλειψη λογοδοσίας και τις ασύμμετρες ευκαιρίες και ανισότητες κατά τη συμμετοχική διακυβέρνηση. Ανισότητες κυρίως ως προς την πρόσβαση στις ΤΠΕ και στην ουσιαστική πληροφόρηση. Αυτό έχει ως αντίκτυπο την περιορισμένη δυνατότητα για συνηγορία και πολιτική συμμετοχή με τη χρήση ψηφιακών εργαλείων περισσότερο ως προς την κινητοποίηση.

Οι ανησυχίες που εγείρονται σχετικά με την «διαδικτυακή κοινωνία πολιτών» μπορούν να διαχωριστούν σε πέντε θεματικές περιοχές (Barraket, 2005, σελ 20-21):

- Η πρόσβαση στο Διαδίκτυο είναι άνιση και μειώνει τις δυνατότητες της δημοκρατικής συμμετοχής,
- Η διαδικτυακή αλληλεπίδραση αντικαθιστά τους ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς με επιφανειακές κοινωνικές επαφές και, με την πάροδο του χρόνου, η χρήση του Διαδικτύου οδηγεί σε κοινωνική αποδέσμευση και απομόνωση,
- Ακόμη, η αλληλεπίδραση αυτή απειλεί τον κοινωνικό διάλογο, καθώς, ελλείψει ισχυρών ιδεολογικών πεποιθήσεων, η αποχή από τη συζήτηση είναι συχνότερα προτιμητέα,

- Το Διαδίκτυο ενισχύει δραματικά την αύξηση του καταναλωτισμού έναντι της προσωπικής δημιουργικότητας, και
- Το Διαδίκτυο έχει αλλάξει ριζικά τη φύση και τα όρια της ιδιωτικής ζωής, γεγονός που μπορεί να περιορίσει τα κίνητρα των πολιτών για κοινωνική διασύνδεση.

Ως προς τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, μπορούν να προκαλέσουν άσκοπη σπατάλη πόρων και αναποτελεσματικότητα εάν δεν χρησιμοποιηθούν σωστά. Είναι απαραίτητη η ανάπτυξη μιας ξεκάθαρης στρατηγικής που θα καθορίζει τη χρησιμότητα των μέσων για επίτευξη των στόχων, το κοινό στο οποίο απευθύνονται και το πώς θα ενσωματώσουν αυτά τα εργαλεία στη γενικότερη διαδικτυακή στρατηγική τους (Michelson, 2006).

Σε γενικές γραμμές, η αξιοποίηση των ΤΠΕ προϋποθέτει ότι όλα τα κράτη και όλες οι κοινωνικές ομάδες έχουν ευκαιρία πρόσβασης και συμμετοχής, και επωφελούνται από αυτές χωρίς αποκλεισμούς. Ωστόσο, υπάρχουν παράγοντες, όπως κοινωνικοί, οικονομικοί, γεωγραφικοί, ατομικοί, και άλλοι, που επηρεάζουν τα επίπεδα πρόσβασης, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα «ψηφιακό χάσμα».

Το ψηφιακό χάσμα διακρίνεται σε δύο βασικές κατηγορίες. Το πρώτο, το «κάθετο», περιγράφει το χάσμα μεταξύ των χρηστών και μη χρηστών των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών. Αυτό θεωρείται το πρώτο επίπεδο και παρουσιάζει τις άνισες ευκαιρίες για την πρόσβαση στους πληροφοριακούς πόρους. Ο δεύτερος τύπος το «οριζόντιο χάσμα», περιγράφει το χάσμα μεταξύ των χρηστών των τεχνολογιών και πληροφορικής. Αυτό θεωρείται το δεύτερο επίπεδο και παρουσιάζει το ζήτημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης και κοινωνικής ένταξης. Το ψηφιακό χάσμα είναι ένα πολύπλοκο φαινόμενο που εξαρτάται από πολλούς διαφορετικούς παράγοντες (Sedimo et al., 2011).

Έρευνες έχουν κατηγοριοποιήσει τους χρήστες με σκοπό να συμβάλλουν στην αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση. Το μοντέλο Τυπολογίας των χρηστών των ΜΜΕ που παρουσιάστηκε το 2010 τους διαχωρίζει στις εξής κατηγορίες: 1) μη χρήστες, 2) σπάνιοι, 3) συζητητές, 4) χρήστες για διασκέδαση, όπως μουσική, παιχνίδια, 5) χρήστες των *chatrooms*, 6) χρήστες των *social media*, 7) προχωρημένοι, εξοικειωμένοι. Με βάση αυτή την τυπολογία οι σπουδές της συμπεριφοράς των

χρηστών τους διακρίνουν σε 5 κατηγορίες με τα αντίστοιχα ποσοστά τους: 1) αυτοί που μένουν πίσω 19% (κυρίως Γερμανία, Γαλλία, Ιρλανδία), 2) μπερδεμένοι 2% (Ηνωμένο Βασίλειο, Αυστραλία), 3) προχωρημένοι 16% (ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, Ολλανδία, Σκανδιναβικές χώρες), 4) οπαδοί – ακόλουθοι 19% (Ολλανδία, Δανία), 5) μη χρήστες 44% (το μεγαλύτερο ποσοστό παρουσιάζεται στη νότια Ευρώπη, όπως Ισπανία, Ελλάδα, Πορτογαλία, Ιταλία).

Η κατηγοριοποίηση των χρηστών δεν αντικατοπτρίζει μόνο πόσο διαφορετική είναι η χρήση των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών από τις διάφορες ομάδες χρηστών, αλλά και την ετερογένεια στην αξιοποίηση και ωφέλεια από τις υπηρεσίες που προσφέρουν. Οι τύποι διαφέρουν ανάλογα τη χώρα, την ηλικία, την προσβασιμότητα, τα μέλη της οικογένειας και το φύλο, με την ηλικία και την δυνατότητα πρόσβασης να θεωρούνται οι πιο σημαντικοί δείκτες. Ωστόσο, το ποσοστό της διακύμανσης διαφέρει σημαντικά από χώρα σε χώρα και γεωγραφική περιοχή. Ενδεικτικά αναφέρονται τα αποτελέσματα για την Ευρώπη: μη χρήστες 40%, σπάνιοι 18%, χρήστες για κάποιο συγκεκριμένο σκοπό, για παράδειγμα εργασία, 18%, για διασκέδαση 10%, εξοικειωμένοι 12% (Brandtzæg et al., 2011).

Η παροχή δημόσιων υπηρεσιών είναι εξαιρετικά σημαντική σε μια αναδυόμενη ψηφιακή κοινωνία όπως η ευρωπαϊκή, ωστόσο, παρά τις προσπάθειες να μην υπάρχουν αποκλεισμοί, ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού μένει πίσω από αυτήν την εξέλιξη. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία των αποκλειόμενων ομάδων να λαμβάνουν πληροφορίες, να χρησιμοποιούν δημόσιες υπηρεσίες ή ακόμα να συμμετέχουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Το ζήτημα αυτό είναι παγκόσμιο και οι περισσότερες κυβερνήσεις έχουν συνειδητοποιήσει ότι οι τεχνολογίες της πληροφορικής και των επικοινωνιών είναι ουσιώδεις για τη βιώσιμη ανάπτυξη των κρατών. Βιώσιμη ανάπτυξη δεν μπορεί να επιτευχθεί εάν ορισμένα τμήματα της κοινωνίας μένουν πίσω.

Στην Ευρώπη, αλλά και σε άλλα κράτη, οι πολιτικές για την αντιμετώπιση του ψηφιακού χάσματος στράφηκαν στο τοπικό επίπεδο, προτείνοντας ως λύση την Ψηφιακή Τοπική Ατζέντα, που χρησιμοποιείται ως εργαλείο για την πρόληψη του ψηφιακού αποκλεισμού. Προσφέρει μια στρατηγική προοπτική για τη βελτίωση της οργάνωσης και των υπηρεσιών μέσα από τις τεχνολογίες της πληροφορικής και των

επικοινωνιών για να ανταποκριθούν στις ανάγκες των πολιτών προκειμένου να παράσχουν υπηρεσίες χωρίς αποκλεισμούς (Walterova & Tveit, 2012).

Ουσιαστικά, η στρατηγική αυτή προωθεί την ανάπτυξη της ψηφιακής κοινωνίας από τις τοπικές διοικήσεις, λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες των πολιτών, καθώς και τις τοπικές, κοινωνικο – οικονομικές, πολιτιστικές και θεσμικές ιδιαιτερότητες κάθε τοπικής κοινωνίας.

4. Η συμμετοχή της κοινωνίας πολιτών στη λήψη αποφάσεων στην Ελλάδα

4.1 Περιγραφή της έρευνας και του ερωτηματολογίου

Η παρούσα έρευνα θέτει ως κεντρικό ερευνητικό ερώτημα το επίπεδο συμμετοχής της κοινωνίας πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων στην Ελλάδα και τη συμβολή των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών για την επίτευξη αυτού του σκοπού. Διεξήχθη εντός του διαστήματος από τον Απρίλιο έως τον Αύγουστο του 2016. Αποδέκτες ήταν ελληνικές και διεθνείς οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στην ελληνική επικράτεια και λαμβάνουν μέρος στη χάραξη πολιτικής με τα μέσα που διαθέτουν και εντός των ορίων που επιτρέπει η δράση τους, η νομική τους υπόσταση, το μέγεθος σε ανθρώπινους και οικονομικούς πόρους, η εμβέλεια τους (τοπικό, εθνικό, περιφερειακό, διεθνές επίπεδο δραστηριότητας) οι αντικειμενικοί στόχοι τους και μια σειρά από άλλους παράγοντες.

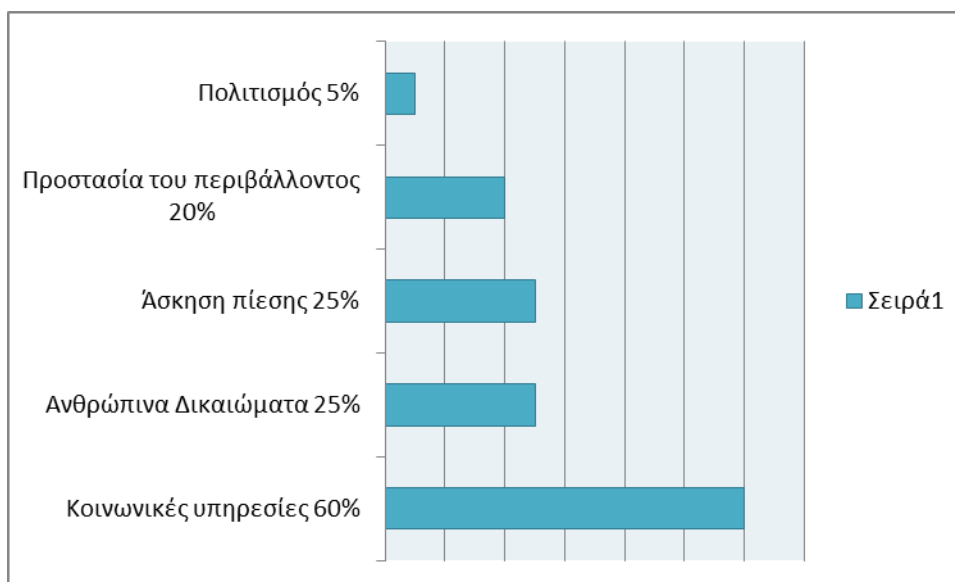
Στο χρονικό διάστημα κατά το οποίο έλαβε χώρα η έρευνα, δεκαεννέα (19) οργανώσεις ανταποκρίθηκαν ανάμεσα σε διακόσιες (200) συνολικά στις οποίες εστάλη το ερωτηματολόγιο. Μεταξύ άλλων έλαβαν μέρος σωματεία και μη κυβερνητικές οργανώσεις με στόχο την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, προάσπιση ανθρωπίνων δικαιωμάτων και άσκηση πίεσης για κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα και πολιτικές που πλήττουν ορισμένες κοινωνικές ομάδες.

Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από δεκατέσσερις (14) ερωτήσεις και είναι διαχωρισμένο σε δύο ενότητες. Η πρώτη ενότητα αφορά γενικά στοιχεία, όπως το αντικείμενο της δράσης, η εμβέλεια, η συνεργασία με διεθνείς μη κυβερνητικές οργανώσεις και διεθνείς οργανισμούς, οι τρόποι προβολής και τα μέσα για την επίτευξη των στόχων. Η δεύτερη ενότητα αφορά στη συμμετοχή ή μη στη λήψη αποφάσεων, σε ποια στάδια, με ποιους τρόπους και εργαλεία, επιδιώκοντας την κατανόηση της συμβολής των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών για την παρουσία τους στις πολιτικές διαδικασίες.

4.2 Ανάλυση και αξιολόγηση των κυριότερων ευρημάτων

Τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας η οικονομική κρίση, η γενικότερη κοινωνικο-πολιτική κρίση με την αστάθεια του πολιτικού συστήματος, τη διαφθορά, την έλλειψη λογοδοσίας και έλλειψη εμπιστοσύνης προς τις κυβερνήσεις και τον κρατικό μηχανισμό, η απουσία ή η αδυναμία του κράτους πρόνοιας και, πρόσφατα, το προσφυγικό ζήτημα, υπήρξαν το έναυσμα για την ανάπτυξη πολλών νέων οργανώσεων και κινημάτων στην ελληνική πραγματικότητα. Οι οργανώσεις αυτές στην προσπάθεια τους να καλύψουν τις ανάγκες της κοινωνίας στο ολοένα μεταβαλλόμενο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον, προσφέρουν κοινωνικές υπηρεσίες σε ευπαθείς ομάδες πολιτών. Από τις συμμετέχουσες οργανώσεις το 60% παρέχουν κοινωνικές υπηρεσίες όπως, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, στέγαση, σίτιση, εκπαίδευση. Ποσοστό 20% ασχολείται με την προστασία του περιβάλλοντος και ένα μικρό ποσοστό 5% με πολιτιστικές δραστηριότητες, 25% με τα ανθρώπινα δικαιώματα και με την άσκηση πίεσης για πολιτικά, κοινωνικά και άλλα ζητήματα το 25% μόνο. Αυτό είναι ένα δείγμα ότι η δημόσια συμμετοχή στην Ελλάδα δεν είναι ακόμη ισχυρή.

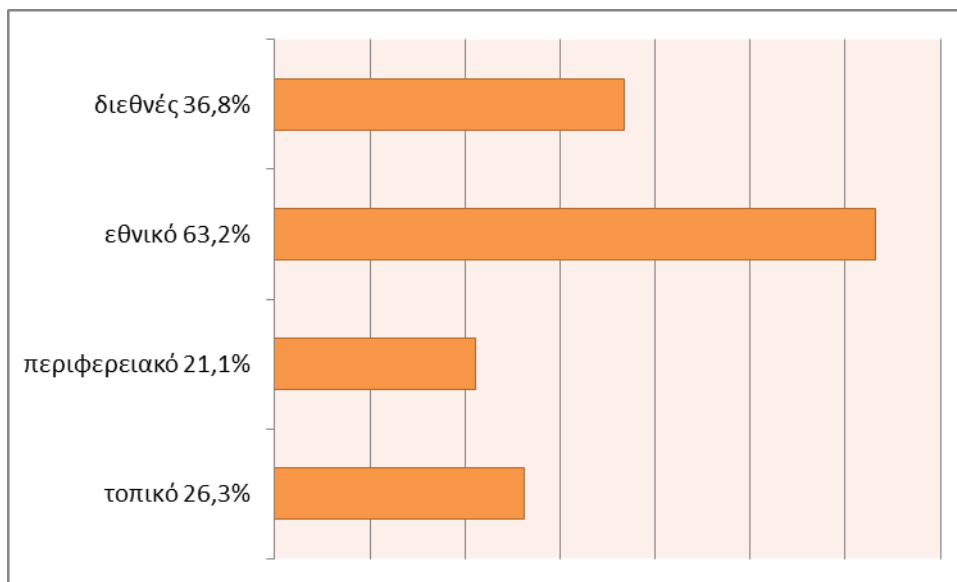
Διάγραμμα 4.1 Τα πεδία δράσης της κοινωνίας πολιτών στην Ελλάδα

Οι περισσότερες οργανώσεις έχουν εθνική δράση, 63,2%, ενώ σημαντική είναι και η παρουσία σε διεθνές επίπεδο όμως και πάλι παραμένει χαμηλά. Τοπικής εμβέλειας

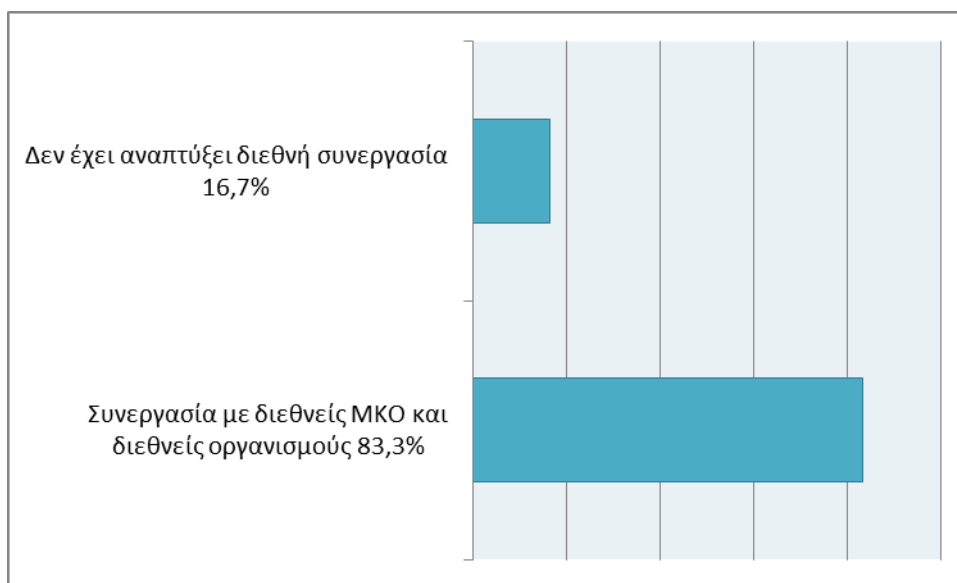
κοινωνικές οργανώσεις και δράσεις πολιτών έχουν ιδιαίτερη σημασία για τις τοπικές κοινωνίες και πολλές φορές ενδέχεται να έχουν άτυπο χαρακτήρα.

Διάγραμμα 4.2 Επίπεδο δραστηριότητας

Ως προς τη συνεργασία με διεθνείς μη κυβερνητικές οργανώσεις και οργανισμούς παρατηρείται ότι η συντριπτική πλειοψηφία δηλώνει ότι συνάπτει διεθνείς συνεργασίες, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 4.3.

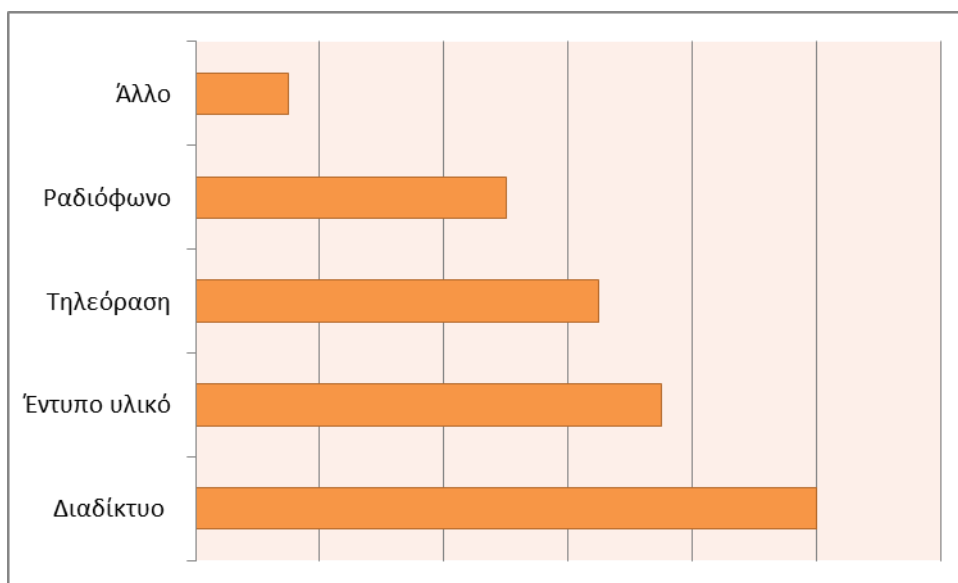
Διάγραμμα 4.3 Διεθνής Συνεργασία

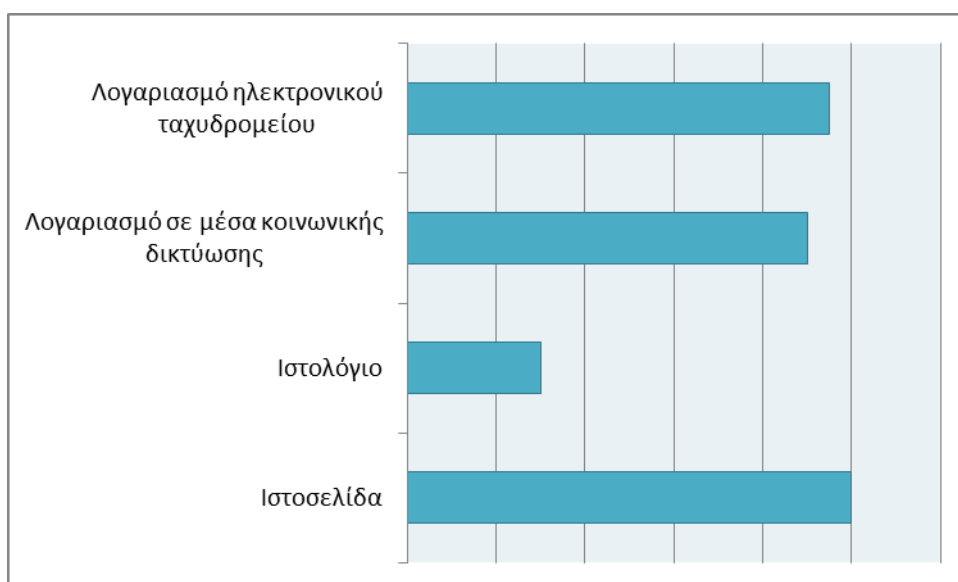
Η χρήση του Διαδικτύου αποδεικνύεται ζωτικής σημασίας για τις οργανώσεις τόσο για την προβολή όσο και για την προώθηση των στόχων τους. Η χρήση του

Διαδικτύου αγγίζει το 100% αφήνοντας πίσω ως επιλογές παλιότερα μέσα όπως τηλεόραση και ραδιόφωνο. Αυτό εξηγείται αν αναλογιστεί κανείς την άμεση και χωρίς κόστος επικοινωνία. Κυριότερα ψηφιακά εργαλεία που επιλέγονται είναι οι ιστοσελίδες, ο λογαριασμός ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και ο λογαριασμός στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όπως απεικονίζονται στα Διαγράμματα 4.4 και 4.5.

Διάγραμμα 4.4 Μέσα προβολής

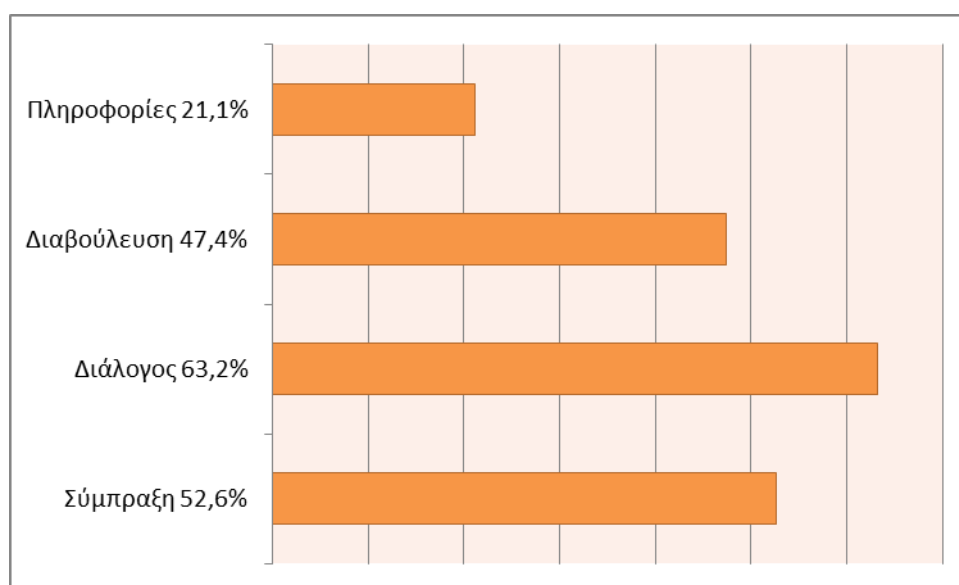
Διάγραμμα 4.5 Ψηφιακά μέσα επικοινωνίας και προβολής

Τα επίπεδα συμμετοχής όπως αναφέρθηκαν αναλυτικά σε προηγούμενο κεφάλαιο είναι η *πληροφόρηση* από τις δημόσιες υπηρεσίες χωρίς αλληλεπίδραση, η *διαβούλευση* ως γνωμοδότηση με παροχή σχολιασμού, απόψεων και παρατηρήσεων

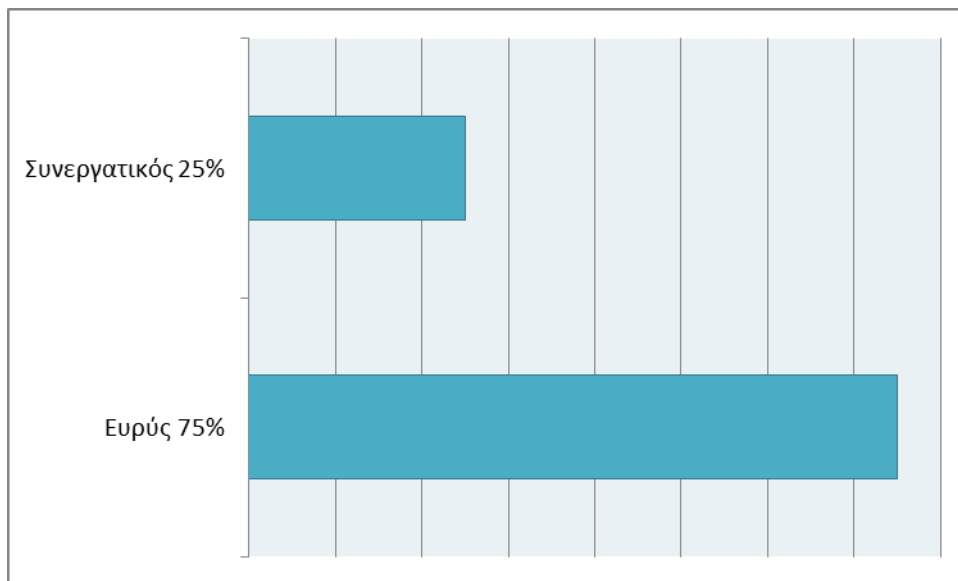
για συγκεκριμένο ζήτημα που είναι υπό συζήτηση και προέρχεται από την κοινωνία πολιτών, *διάλογος* με πρωτοβουλία και από τα δύο μέρη και *σύμπραξη* δηλαδή στενή συνεργασία μεταξύ των κοινωνικών και των δημοσίων φορέων. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 4.6 η πληροφόρηση που είναι υποχρεωμένη η δημόσια διοίκηση να παρέχει αγγίζει πολύ χαμηλά επίπεδα, παρά το γεγονός ότι θα ήταν αναμενόμενο να συγκεντρώσει το μεγαλύτερο ποσοστό, ειδικά ως το πρώτο επίπεδο συμμετοχής.

Διάγραμμα 4.6 Επίπεδα συμμετοχής

Ευρύς διάλογος σημαίνει ότι υπάρχει αμφίδρομη επικοινωνία με τακτική ανταλλαγή απόψεων, ξεκινώντας από ανοιχτές δημόσιες ακροάσεις μέχρι εξειδικευμένες συναντήσεις με δημόσιες αρχές, χωρίς να αφορά ρητά μια διαδικασία χάραξης τρέχουσας πολιτικής. Ενώ ο *συνεργατικός* συνίσταται από κοινές, συνήθως συχνές και τακτικές, συσκέψεις για την ανάπτυξη βασικών στρατηγικών πολιτικής και συχνά οδηγεί σε από κοινού συμφωνημένα αποτελέσματα.

Διάγραμμα 4.7 Διάλογος ευρύς ή συνεργατικός

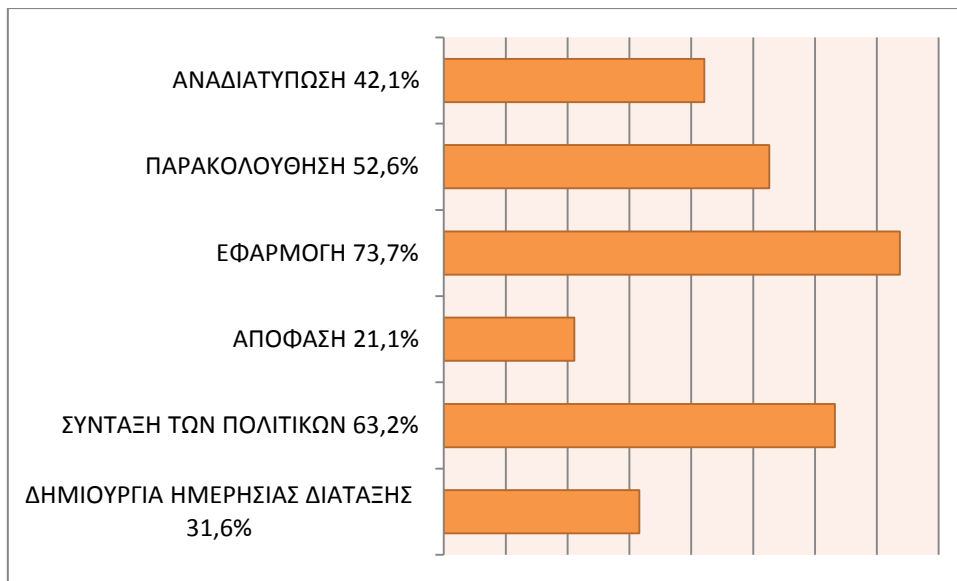

Μέσα από το διάλογο και τη διαβούλευση διαφαίνεται η προσπάθεια των οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών να συμμετέχουν στις πολιτικές διαδικασίες, όμως η προσπάθεια αυτή προσκρούει σε δομικά προβλήματα του ελληνικού πολιτικού συστήματος λόγω έλλειψης κατάλληλων δομών συμμετοχής και έλλειψης κουλτούρας διαλόγου από τις δημόσιες αρχές.

Δεδομένου ότι η παροχή κοινωνικών υπηρεσιών είναι η βασική λειτουργία της ελληνικής κοινωνίας πολιτών, η συμμετοχή στην εφαρμογή πολιτικών σημειώνει σημαντικό ποσοστό 73,7%. Στην εφαρμογή συμπεριλαμβάνεται εκτός από τις κοινωνικές υπηρεσίες και η υλοποίηση προγραμμάτων.

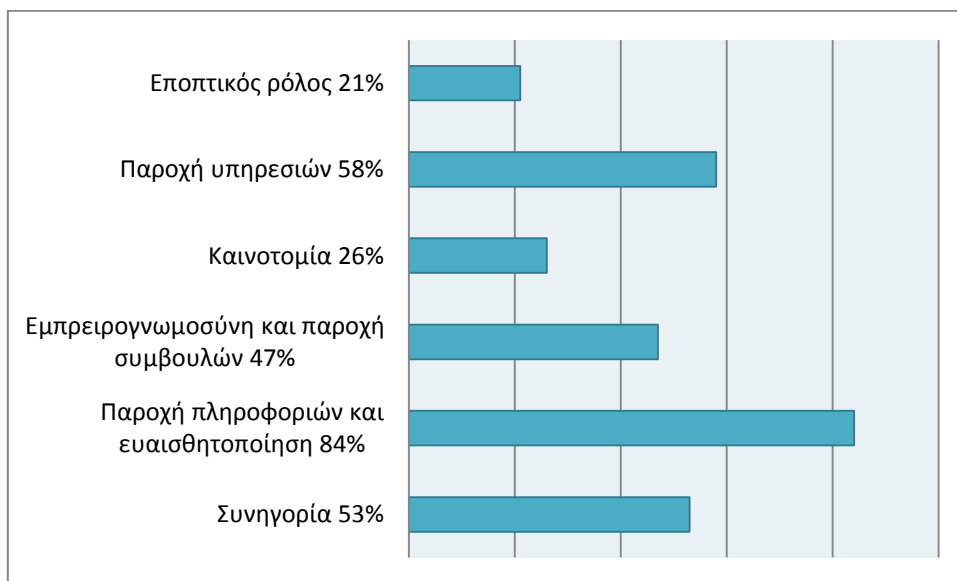
Συμμετοχή στη σύνταξη των πολιτικών σημαίνει προσδιορισμό προβλημάτων και προτάσεις λύσεων εκ μέρους κάποιου συλλογικού συμφέροντος. Το ποσοστό 63,2% θεωρείται υψηλό, έρχεται ωστόσο σε αντιδιαστολή με το στάδιο της απόφασης. Τη δικαιοδοσία για την τελική απόφαση έχουν αναμφίβολα οι κυβερνητικοί φορείς αλλά αυτή η αντίφαση υποδηλώνει ότι ενώ οι κοινωνικές ενώσεις αρθρώνουν προβλήματα και προτείνουν λύσεις, δεν έχουν την ίδια επιρροή κατά το στάδιο της απόφασης. Για την εφαρμογή ποιοτικών αποφάσεων είναι κρίσιμο το στάδιο της παρακολούθησης και αναδιατύπωσης που επίσης θα αναμενόταν να έχει υψηλότερα ποσοστά.

Διάγραμμα 4.8 Συμμετοχή στα στάδια λήψης αποφάσεων

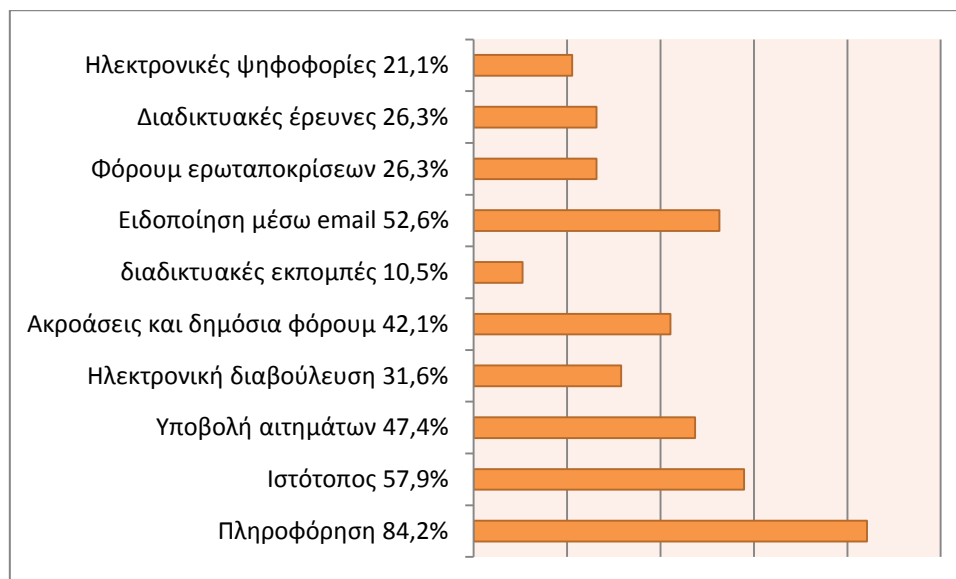
Κατά την συντακτική διαδικασία ο εποπτικός ρόλος διασφαλίζει ότι λαμβάνονται υπόψη οι ανησυχίες των ενδιαφερομένων καθώς και ότι η διαδικασία είναι διαφανής και χωρίς αποκλεισμούς. Ο ανεπαρκής εποπτικός ρόλος καθώς και η ελλιπής καινοτομία τονίζουν τις δομικές αδυναμίες που καλείται να αντιμετωπίσει από την πλευρά της η κοινωνία πολιτών.

Διάγραμμα 4.9 Με ποιους τρόπους επιτυγχάνεται η συνεισφορά στα στάδια λήψης αποφάσεων

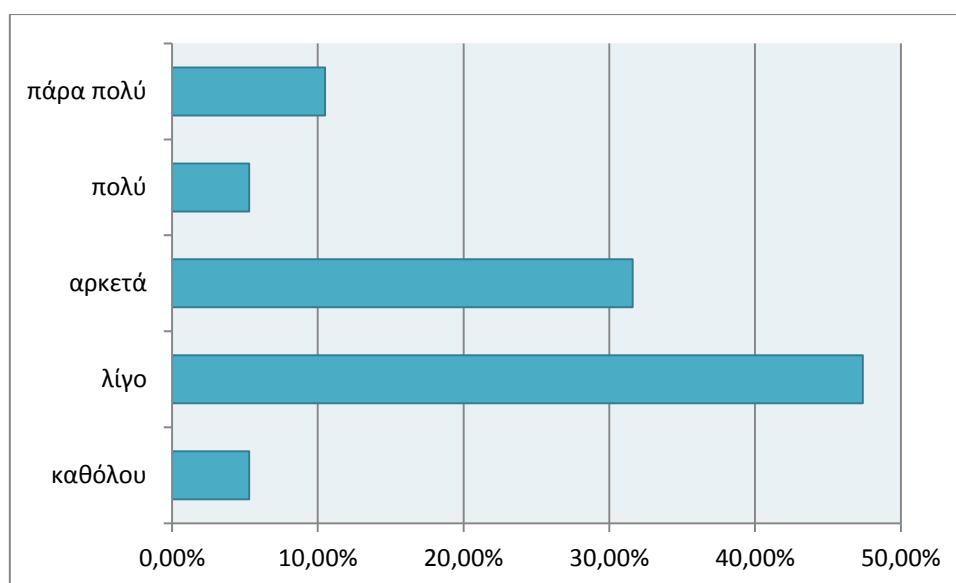
Το Διαδίκτυο χρησιμοποιείται περισσότερο για την πληροφόρηση μέσω ιστοσελίδων και ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ενώ δεν υπάρχει ευρεία εξοικείωση με άλλους ηλεκτρονικούς μηχανισμούς, όπως ηλεκτρονικές ψηφοφορίες, ηλεκτρονική διαβούλευση και διαδικτυακές εκπομπές από συνεδριάσεις και ακροάσεις.

Διάγραμμα 4.10 Εργαλεία και μηχανισμοί (ψηφιακά)

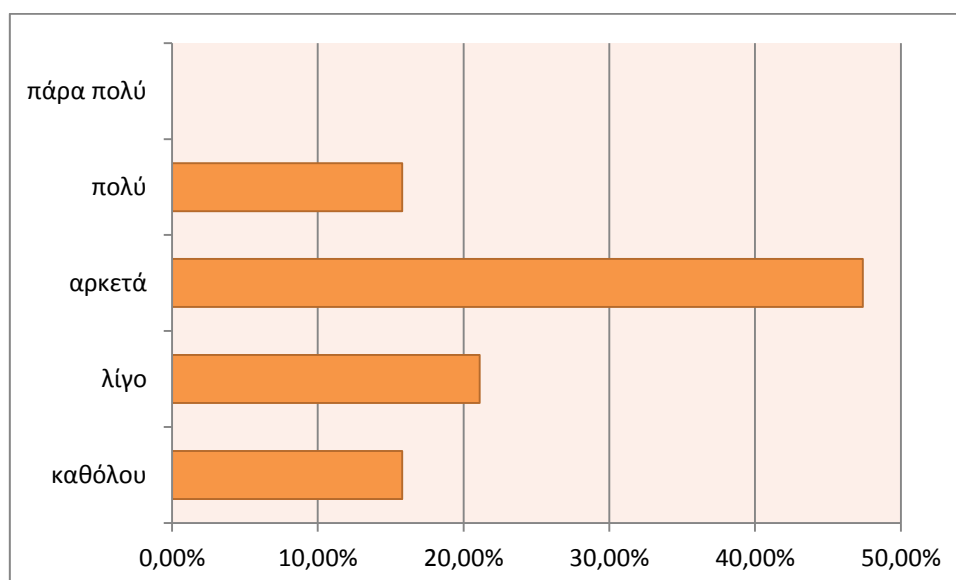
Ορισμένα εργαλεία και μηχανισμοί παρέχουν οριζόντια υποστήριξη στην συμμετοχή καθ' όλη την διαδικασία λήψης αποφάσεων. Τα τέσσερα βασικότερα είναι η ηλεκτρονική συμμετοχή, η ανάπτυξη ικανοτήτων για ενεργή συμμετοχή τοπικών, περιφερειακών και εθνικών οργανισμών της κοινωνίας πολιτών στο σχεδιασμό πολιτικών, την ανάπτυξη προγραμμάτων και την παροχή υπηρεσιών, οι δομές συνεργασίας μεταξύ οργανισμών της κοινωνίας πολιτών και δημόσιων αρχών και, τέλος, έγγραφο πλαίσιο για την συνεργασία μεταξύ οργανισμών της κοινωνίας πολιτών και δημόσιων αρχών. Προϋπόθεση η ανάπτυξη των απαραίτητων δομών και λήψη πρωτοβουλιών από το κράτος για την ενδυνάμωση της κοινωνίας πολιτών. Στα διαγράμματα που ακολουθούν αποτυπώνεται ο βαθμός στον οποίο έχουν εφαρμοστεί έως τώρα οι παραπάνω μηχανισμοί όπως εκτιμάται από τις οργανώσεις.

Διάγραμμα 4.11 Ηλεκτρονική συμμετοχή

Όσον αφορά στην ηλεκτρονική συμμετοχή, επικρατεί η άποψη ότι δεν έχει εφαρμοστεί ικανοποιητικά. Το γεγονός ότι οι απαντήσεις κυμαίνονται από καθόλου έως πάρα πολύ, έστω και σε χαμηλό ποσοστό υποδηλώνει τη διαφοροποίηση μεταξύ των οργάνωσεων ως προς τη χρήση ηλεκτρονικών συμμετοχικών εργαλείων.

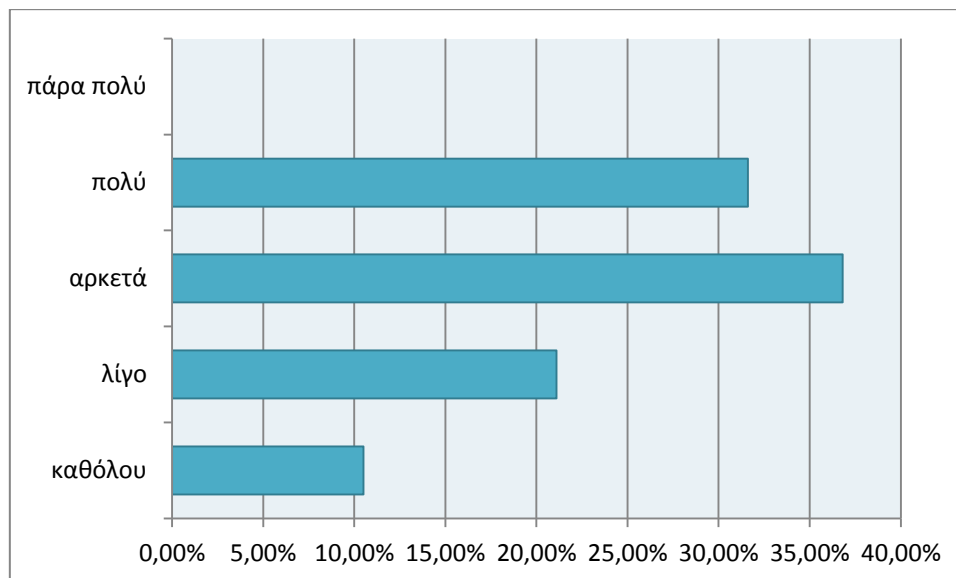
Διάγραμμα 4.12 Ανάπτυξη ικανοτήτων για ενεργή συμμετοχή στο σχεδιασμό πολιτικών, την ανάπτυξη προγραμμάτων και την παροχή υπηρεσιών

Ως προς την ανάπτυξη ικανοτήτων για ενεργή συμμετοχή τοπικών, περιφερειακών και εθνικών οργανισμών της κοινωνίας πολιτών στο σχεδιασμό πολιτικών, την

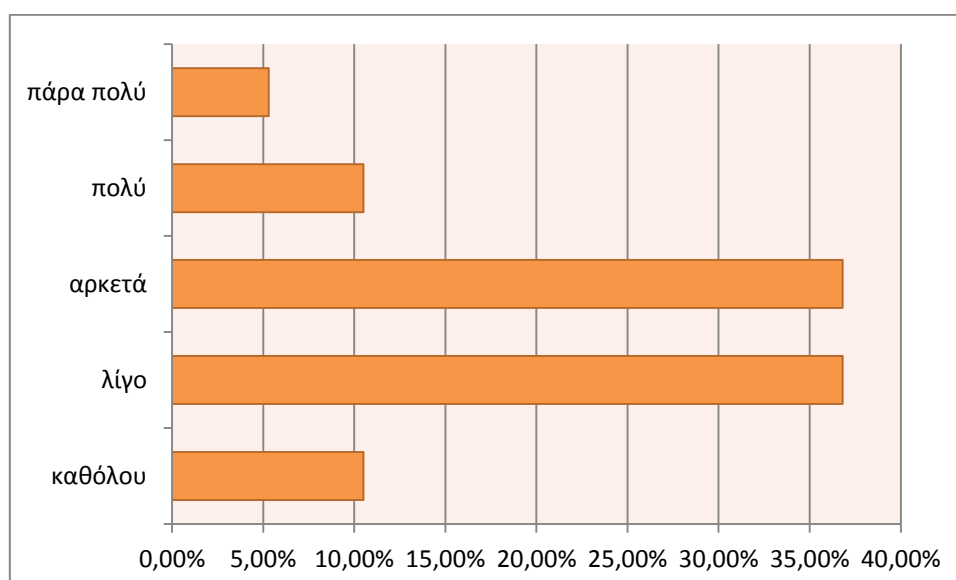
ανάπτυξη προγραμμάτων και την παροχή υπηρεσιών επικρατεί μια περισσότερο αισιόδοξη προσέγγιση που ξεπερνά το 50%.

Διάγραμμα 4.13 Δομές συνεργασίας μεταξύ οργανισμών της κοινωνίας πολιτών και δημόσιων αρχών

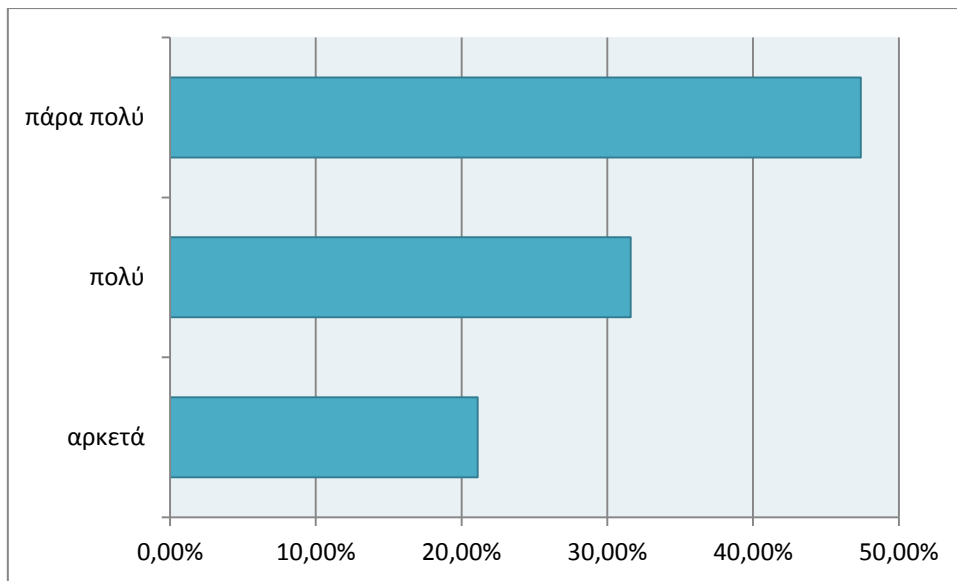

Δομές συνεργασίας και θεσμοθέτηση πλαισίου για τη σχέση μεταξύ οργανισμών της κοινωνίας πολιτών και δημόσιων αρχών έχουν αρχίσει να αναπτύσσονται, ωστόσο, απαιτείται αρκετή προσπάθεια ακόμη.

Διάγραμμα 4.14 Έγγραφα πλαίσιο για την συνεργασία μεταξύ οργανισμών της κοινωνίας πολιτών και δημόσιων αρχών

Διάγραμμα 4.15 Συμβολή Διαδικτύου

Η συμβολή του Διαδικτύου αναγνωρίζεται ως πολύ σημαντική. Το Διαδίκτυο αποτελεί το όχημα για την επίτευξη των στόχων που θέτει η κοινωνία πολιτών.

5. Συμπεράσματα

Η στρατηγική και ουσιαστική εφαρμογή των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών με σκοπό τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας, της διαφάνειας, της λογοδοσίας και της προσβασιμότητας είναι δυνατή εάν ο απώτερος στόχος είναι η προώθηση της κοινωνικής ενσωμάτωσης, ή της ηλεκτρονικής ενσωμάτωσης. Η πραγματική πρόκληση έγκειται όχι μόνο στη διασφάλιση ότι ικανοποιούνται ορισμένες προϋποθέσεις για την ηλεκτρονική ένταξη, όπως η πρόσβαση σε εργαλεία ΤΠΕ, δίκτυα και παιδεία, αλλά και στο βαθμό στον οποίο η ηλεκτρονική ένταξη επιτρέπει σε έναν πολίτη ή μια οργάνωση της κοινωνίας πολιτών να συμμετάσχει πιο ενεργά στην κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική αρένα της κοινωνίας. Ιδιαίτερα στη χάραξη πολιτικής, η ηλεκτρονική συμμετοχή βασίζεται στα ψηφιακά μέσα επικοινωνίας ώστε να επιτρέπεται στους πολίτες να συμμετέχουν μέσα από μια περιεκτική, ανοιχτή, ευέλικτη και διαβουλευτική διαδικασία.

Η ηλεκτρονική συμμετοχή αποτελεί μία από τις πλέον ανερχόμενες ερευνητικές περιοχές στο πεδίο της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης σε παγκόσμιο επίπεδο, καλλιεργώντας σημαντικές φιλοδοξίες ως προς τη δημιουργία και χρήση των κατάλληλων Πληροφοριακών Συστημάτων, τα οποία θα επιτρέψουν την ενεργή συμμετοχή του πολίτη στις νομοπαρασκευαστικές διαδικασίες και λήψης αποφάσεων του κράτους, οδηγώντας σε ένα σύγχρονο συμμετοχικό μοντέλο δημόσιας διοίκησης. Η αποτελεσματική ενσωμάτωση των ψηφιακών εργαλείων και μηχανισμών στις συμμετοχικές διαδικασίες προϋποθέτει ευρεία και ανοιχτή πρόσβαση για όλους, ασφάλεια και προστασία των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων, δημιουργία κατάλληλου κανονιστικού πλαισίου που θα διέπει τόσο τις ακριβείς διαδικασίες όσο και την αλληλεπίδραση ανάμεσα στους δημόσιους λειτουργούς και στην κοινωνία πολιτών, πλήρη εναρμόνιση με τις αρχές της χρηστής διακυβέρνησης, διαφάνεια, λογοδοσία, υπευθυνότητα, αποδοτικότητα και ανάπτυξη κουλτούρας διαλόγου.

Στην Ελλάδα, στο πλαίσιο της Ψηφιακής Στρατηγικής και της Στρατηγικής για την Ηλεκτρονική Διακυβέρνηση έχει τεθεί ως άμεση προτεραιότητα η ενίσχυση της δημόσιας συμμετοχής με τη χρήση ψηφιακών εργαλείων. Ωστόσο, η συμμετοχή των πολιτών στη χάραξη πολιτικής παραμένει περιορισμένη. Η ελληνική παράδοση των πελατειακών σχέσεων και η αυστηρά ιεραρχική και συγκεντρωτική δημόσια διοίκηση, η έλλειψη επαρκούς κανονιστικού πλαισίου διαβούλευσης και

πρωτοβουλιών ενίσχυσης της συμμετοχής, η ελλιπής παροχή πληροφοριών, η πολιτική αστάθεια, η αναποτελεσματικότητα της διακυβέρνησης, η έλλειψη λογοδοσίας, ποιότητας των ρυθμίσεων, νομιμότητας και ελέγχου της διαφθοράς, είναι ορισμένες από τις δομικές αδυναμίες της ελληνικής δημόσιας διοίκησης.

Λαμβάνοντας υπόψη τους περιοριστικούς παράγοντες κατά τη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας, κρίνεται σκόπιμη η περαιτέρω διερεύνηση του υπό εξέταση ζητήματος προς τις ακόλουθες κατευθύνσεις. Ευρύτερη μελέτη με τη συμμετοχή περισσότερων κοινωνικών εταίρων ώστε να είναι αντιπροσωπευτικότερο το δείγμα και να αντικατοπτρίζει το μεγαλύτερο ενεργό μέρος της κοινωνίας πολιτών. Επιπρόσθετα, είναι σημαντική η μελέτη του εξεταζόμενου ζητήματος από τη σκοπιά της δημόσιας διοίκησης ακόμη και μεμονωμένων πολιτών, αλλά και η συγκριτική ανάλυση σε βάθος της ελληνικής κοινωνίας πολιτών με αυτή των ανεπτυγμένων ευρωπαϊκών και δυτικών κοινωνιών ώστε να εξαχθούν σημαντικά συμπεράσματα από παραδείγματα καλών πρακτικών.

Παράρτημα

Ερωτηματολόγιο Έρευνας

«Η χρήση των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) στην κοινωνία πολιτών - Συμμετοχή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων»

Η έρευνα αυτή στοχεύει στη μελέτη της συμβολής των ΤΠΕ στην ενδυνάμωση της κοινωνίας πολιτών και τη συμμετοχή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Απευθύνεται σε Σωματεία, Συλλόγους, Συνδέσμους, ΜΚΟ, Ιδρύματα, ανεξάρτητες δράσεις και σε όλους τους οργανισμούς της κοινωνίας πολιτών.

Ενότητα 1

Βασικά Στοιχεία

1. Όνομα οργανισμού/Δράσης:
2. Ποιό είναι το έργο ή η αποστολή;
 - Ιατροφαρμακευτική περίθαλψη
 - Σίτιση
 - Στέγαση
 - Συλλογή ρουχισμού
 - Εκπαίδευση
 - Ανθρώπινα δικαιώματα
 - Άσκηση πίεσης για πολιτικά ζητήματα
 - Άσκηση πίεσης για κοινωνικά ζητήματα
 - Άλλο
3. Δραστηριοποιείται σε επίπεδο:
 - Τοπικό
 - Περιφερειακό
 - Εθνικό
 - Διεθνές
4. Συνεργάζεται με διεθνείς ΜΚΟ και διεθνείς οργανισμούς;
 - Ναι
 - Όχι
5. Ημερομηνία ίδρυσης
6. Τρόποι προβολής:
 - Διαδίκτυο
 - Τηλεόραση
 - Ραδιόφωνο
 - Έντυπο υλικό

- Άλλο

7. Διαθέτει:

- Ιστοσελίδα
- Ιστολόγιο
- Λογαριασμό στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook, twitter, κλπ.)
- Λογαριασμό ηλεκτρονικού ταχυδρομείου
- Τίποτα από τα παραπάνω

Ενότητα 2

Συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων

8. Από τα τέσσερα επίπεδα συμμετοχής στη διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων, σε ποιο επίπεδο θα κατατάσσετε το έργο του οργανισμού/ της δράσης;

- *ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ*: Συλλογή πληροφοριών από δημόσιες υπηρεσίες χωρίς αλληλεπίδραση ή εμπλοκή.
- *ΔΙΑΒΟΥΛΕΥΣΗ*: Γνωμοδότηση με παροχή σχολιασμού, απόψεων και παρατηρήσεων προς τις δημόσιες αρχές για ένα συγκεκριμένο θέμα πολιτικής που βρίσκεται στο στάδιο χάραξης.
- *ΔΙΑΛΟΓΟΣ*: Πρωτοβουλία και από τα δύο μέρη (ΜΚΟ και δημόσιες αρχές) και μπορεί να είναι ευρύς ή συνεργατικός
- *ΣΥΜΠΡΑΞΗ*: Στενή συνεργασία με τις δημόσιες αρχές διασφαλίζοντας την ανεξαρτησία και το δικαίωμα για εκστρατείες.

9. Εάν επιλέξατε το επίπεδο "Διάλογος", παρακαλώ προσδιορίστε:

- *ΕΥΡΥΣ*: Αμφίδρομη επικοινωνία με τακτική ανταλλαγή απόψεων, ξεκινώντας από ανοιχτές δημόσιες ακροάσεις μέχρι εξειδικευμένες συναντήσεις με δημόσιες αρχές, χωρίς να αφορά ρητά μια διαδικασία χάραξης τρέχουσας πολιτικής.
- *ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΣ*: Συνίσταται από κοινές, συνήθως συχνές και τακτικές, συσκέψεις για την ανάπτυξη βασικών στρατηγικών πολιτικής και συχνά οδηγεί σε από κοινού συμφωνημένα αποτελέσματα.

10. Σε ποιο στάδιο της διαδικασίας λήψης αποφάσεων θα κατατάσσετε τις δράσεις συνολικά;

- *ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΗΜΕΡΗΣΙΑΣ ΔΙΑΤΑΞΗΣ*: επιρροή στη λήψη αποφάσεων εκ μέρους κάποιου συλλογικού συμφέροντος ενεργώντας κατά τρόπο συμπληρωματικό προς τον πολιτικό διάλογο)
- *ΣΥΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ*: προσδιορισμός προβλημάτων, πρόταση λύσεων, κλπ
- *ΑΠΟΦΑΣΗ*: συμβολή και συμμετοχή
- *ΕΦΑΡΜΟΓΗ*: παροχή υπηρεσιών, υλοποίηση προγραμμάτων
- *ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ*: παρακολούθηση και αξιολόγηση αποτελεσμάτων πολιτικών που έχουν εφαρμοστεί

- *ΑΝΑΔΙΑΤΥΠΩΣΗ*: μετά από αξιολόγηση της εφαρμογής της πολιτικής σε συνδυασμό με τις εξελισσόμενες ανάγκες της κοινωνίας

11. Με ποιους τρόπους επιτυγχάνεται η συνεισφορά στα στάδια λήψης αποφάσεων;

- *Συνηγορία* (θέση ζητημάτων, ανησυχιών και αναγκών μιας συγκεκριμένης ομάδας πολιτών, έκφραση άποψης ή γενικού δημόσιου συμφέροντος που δεν ρυθμίζεται ήδη από την νομοθεσία ή από άλλα έγγραφα πολιτικής, μέτρα ή μέσα.
- *Παροχή πληροφοριών και ευαισθητοποίηση*
- *Εμπειρογνωμοσύνη και παροχή συμβουλών*
- *Καινοτομία*
- *Παροχή υπηρεσιών*
- *Εποπτικός ρόλος*, κατά την συντακτική διαδικασία ώστε να διασφαλίζεται ότι λαμβάνονται υπόψη οι ανησυχίες των ενδιαφερομένων καθώς και ότι η διαδικασία είναι διαφανής και χωρίς αποκλεισμούς.

12. Με ποια εργαλεία και μηχανισμούς επιδιώκεται η παραπάνω συνεισφορά;

- Πληροφόρηση
- Έρευνα
- Διοργάνωση εκστρατειών και άσκηση πίεσης
- Ιστότοπος
- Υποβολή αιτημάτων (ηλεκτρονική αίτηση)
- Ηλεκτρονική διαβούλευση
- Ακροάσεις και δημόσια φόρουμ
- Ομάδα εργασίας ή επιτροπή, ως μόνιμη ή *ad hoc* ομάδα εμπειρογνομόνων για παροχή συμβουλών επί των προτιμήσεων σε θέματα πολιτικής
- διαδικτυακές εκπομπές
- Από κοινού σύνταξη (ενεργή συμμετοχή στα συντακτικά μέρη της νομοθετικής διαδικασίας)
- Λήψη απόφασης από κοινού
- Λήψη συναπόφασης
- Ειδοποίηση μέσω email
- Φόρουμ ερωταποκρίσεων
- Δημοσιοποίηση διαδικασίας υποβολής προσφορών
- Εκδηλώσεις, διασκέψεις, φόρουμ και σεμινάρια
- Συλλογή στατιστικών στοιχείων
- Δημοσκοπήσεις, διαδικτυακές έρευνες, ερωτηματολόγια
- Ηλεκτρονικές ψηφοφορίες

13. Ορισμένα εργαλεία και μηχανισμοί παρέχουν οριζόντια υποστήριξη στην συμμετοχή καθ' όλη την διαδικασία λήψης αποφάσεων. Αναφέρονται τα τέσσερα βασικότερα παρακάτω (α, β, γ, δ). Σε ποιο ποσοστό πιστεύετε ότι έχουν αναπτυχθεί αυτά στην Ελλάδα;

- α) *Ηλεκτρονική συμμετοχή*
- β) *Ανάπτυξη ικανοτήτων* για ενεργή συμμετοχή τοπικών, περιφερειακών και εθνικών οργανισμών της κοινωνίας πολιτών στο σχεδιασμό πολιτικών, την ανάπτυξη προγραμμάτων και την παροχή υπηρεσιών.

- γ) Δομές συνεργασίας μεταξύ οργανισμών της κοινωνίας πολιτών και δημόσιων αρχών
- δ) Έγγραφο πλαίσιο για την συνεργασία μεταξύ οργανισμών της κοινωνίας πολιτών και δημόσιων αρχών

14. Σε ποιο ποσοστό πιστεύετε ότι το Διαδίκτυο και γενικότερα οι τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνιών ενισχύουν το ρόλο της κοινωνίας πολιτών;

Συμμετοχή

Στην έρευνα έλαβαν μέρος οι εξής οργανώσεις:

1. Ελληνικό Ινστιτούτο Στρατηγικών Μελετών (Ε.ΛΙ.Σ.ΜΕ.)
2. NOESI.gr - Η Νόηση στο Διαδίκτυο
3. Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες
4. Ίδρυμα Νεότητας και Οικογενείας Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών
5. ΕΚΠΟΣΠΟ ΝΟΣΤΟΣ
6. Ελληνικό Παιδικό Χωριό
7. CSR HELLAS (Ελληνικό Δίκτυο για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη)
8. Ιατρική Παρέμβαση - Medin
9. ΚΑΛΛΙΣΤΩ,
10. ECOCITY
11. MedINA
12. ΠΟΛΙΤΡΟΠΟ ΑΜΚΕ
13. Ένωση Καταναλωτών Η Ποιότητα Ζωής (ΕΚΠΟΙΖΩ)
14. Ινστιτούτο Οδικής Ασφάλειας (Ι.Ο.ΑΣ.) "Πάνος Μυλωνάς"
15. Ένωση Πληροφορικών Ελλάδας
16. Εργαστήρι Ειδικής Αγωγής ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ
17. ΕΜΔΥΔΑΣ Κεντρικής Μακεδονίας
18. Οικολογική Εταιρεία Ανακύκλωσης
19. Δίκτυο Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Περιφερειακής Ανάπτυξης (Δίκτυο Κ.Α.Π.Α.)

Βιβλιογραφία

- Anheier, H. & Themudo, N., 2002, “*Organisational forms of Global Civil Society: Implications of Going Global*”, Oxford University Press
- Baglioni, S., 2015, “*Multi-Level Governance, the EU and Civil Society: A Missing Link?*”, in Edoardo Ongaro (επιμ.) *Multi-Level Governance: The Missing Linkages, Critical Perspectives on International Public Sector Management*, Emerald, Volume 4
- Barraket, J., 2005, “*Online Opportunities for Civic Engagement? An Examination of Australian Third Sector Organisations on the Internet*”, Australian Journal of Emerging Technologies and Society, Vol. 3, No. 1, 18-30
- Barrigan, C. & Hemingway, B., 2009, “*NGO Use of Information and Communications Technology*”, στο Lawry, L., (επιμ.) “*Guide to Nongovernmental Organizations for the Military*”, International Health Division NGO
- Brandtzæg, P.B. et al., 2011, “*Understanding the new digital divide—A typology of Internet users in Europe*”, Int. J. Human-Computer Studies, pp. 123–138
- Butler, C., 2003, “*Democracy: Balancing market, state and civil society*”, Walking Towards Justice: Democratization in Rural Life - Research in Rural Sociology and Development, Elsevier Ltd, Volume 9, 89–100
- Colas, A., 2005, “*Global Civil Society, Analytical category or normative concept?*”, στο Baker, G., Chandler, D., “*Global Civil Society, Contested Futures*”, Routledge, New York
- Delakorda, S., 2013, “*Addressing e-participation from NGO’s perspective*”, Institute for Electronic Participation
- Desse, F., 2012, “*The Role and Structure of Civil Society Organizations in National and Global Governance Evolution and outlook between now and 2030*”, AUGUR
- Dixwell, A., 2007, *Citizen Participation*, Public Policy Group
- Enjolras, B., 2009, “*Opportunity structure for citizens’ participation in a European network civil society: A theoretical perspective*”, στο Civil Society in Comparative Perspective, Vol. 26, Emerald Group Publishing Limited
- Fazi, E. & Petrescu, R., 2007, “*Making your voice heard in the EU: A guide for NGOs*”, Civil Society Contact Group
- Forrester, S. & Sunar, I., “*CSOs and Citizens’ Participation*”, Technical Assistance for Civil Society Organisations – TACSO

- Ghaus-Pasha, A., 2004, “*Role of Civil Society Organizations in Governance*”, 6th Global Forum on Reinventing Government Towards Participatory and Transparent Governance, Republic of Korea, Seoul, 24 – 27 May 2005
- Goran, A., 1998, “*Civil Society and Uncivil Organizations*”, στο Jeffrey, A., “*Real Civil Societies, Dilemmas of Institutionalization*”, Sage Publications Ltd, London, σελ. 84
- Gramberger, M., 2001, “*Citizens as Partners, OECD Handbook on Information, Consultation and Public Participation in Policy-Making*”, OECD, Paris
- Haldenwang, Chr., 2002, “*Electronic Government (E-Government) and Development: Does the Digital Divide Contribute to the Governance Divide?*”, German Development Institute
- Malesevic, S. & Melesevic, V., 2009, “*Civil Society Theory: Gellner*”, στο Anheier, H., (επιμ.) Toepler, St., (επιμ.) “*International Encyclopedia of Civil Society*”, Springer, New York
- Michelson, E., 2006, “*Understanding the Role of ICTs for Civil Society*”, Journal of Technology Studies
- Miller, Chr. et al., 2009, “*Toward a Typology of Civil Society: Understanding Non-Government Public Action*”, Civil Society in Comparative Perspective Comparative Social Research, Emerald, Volume 26, 71–103
- Nye, J. S. & Keohane, R.O., 1971, “*Transnational relations and World Politics: An Introduction in International Organization*”, MIT Press, Vol.25, No. 3
- OSCE, 2015, “*Recommendations on Enhancing the Participation of Associations in Public Decision-making Processes*”, Vienna, April
- Paffenholz, Th. & Spurk, Chr., 2006, “*Civil Society, Civic Engagement, and Peacebuilding*”, στο “*Social Development Papers, Conflict Prevention & Reconstruction*”, The World Bank, Paper No. 36
- Perez-Diaz, V., 1998, “*The Public Sphere and the European Civil Society*”, στο Jeffrey, A., “*Real Civil Societies, Dilemmas of Institutionalization*”, Sage Publications Ltd, London, σελ. 211
- Rhodes, R., 2000, “*Governance and Public Administration*” στο Pierre, J., (επιμ.), “*Debating Governance: Authority, Steering and Democracy*”, Oxford University Press
- Roniger, L., 1998, “*Civil Society, Patronage and Democracy*”, στο Jeffrey, A., “*Real Civil Societies, Dilemmas of Institutionalization*”, Sage Publications Ltd, London, σελ. 204-206

- Rowe, G. & Frewer, L., 2005, *“A Typology of Public Engagement Mechanisms”*, Science, Technology, & Human Values, Sage Publications, Vol. 30 No. 2, 251-290
- Salamon, L. M. & Anheier, H. K., 1999, *“Civil Society in Comparative Perspective”* στο Salamon, L. M. et al., *“Global Civil Society Dimensions of the Nonprofit Sector”*, The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, Baltimore
- Sedimo, N.C. et al., 2011, *“Conquering the digital divide: Botswana and South Korea digital divide status and interventions”*, SA Journal of Information Management , Art. 471
- Seligman, A., 1993, *“The fragile ethical vision of civil society”*, στο Turner, Br., *“Citizenship and Social Theory”*, Sage Publications Ltd, London, σελ. 139-140
- Seligman, A., 1993, *“John Lock and the Scottish Enlightenment”*, στο Turner, Br., *“Citizenship and Social Theory”*, Sage Publications Ltd, London, σελ. 140-147
- Shefner, J & Dahms, H., 2012, *“Civil Society and the State in the Neoliberal Era: Dynamics of Friends and Enemies”*, στο *“Theorizing Modern Society as a Dynamic Process -Current Perspectives in Social Theory”*, Volume 30, 235–261
- Social Platform, *“How to establish an effective dialogue between the EU and civil society organizations”*
- Union of International Associations, *“Yearbook of International Organizations, Guide to Global Civil Society Networks”*, 2003/2004
- Walterova, I. & Tveit, L., 2012, *“Digital local agenda: bridging the digital divide”*, Emerald Group Publishing Limited, Vol. 6 No. 4, pp. 345-357
- World Economic Forum, *“The Future Role of Civil Society”*, 2013
- Ασημάκη, Α., κα., 2011, *«Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση»*, στο *«Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών»*, Τόμος ΙΕ, τεύχος 60, σελ. 99-120
- Αφουξενίδης, Α., 2008, *«Όψεις της κοινωνίας των πολιτών»*, στο Κονιόρδος, Σ., (επιμ.), *«Ανθολόγιο- Όψεις της σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Κοινωνίας»*, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
- Αφουξενίδης, Α. & Γαρδίκη, Μ., 2014, *«Χαρτογραφώντας την κοινωνία πολιτών στην Ελλάδα σήμερα: προβλήματα και προοπτικές»*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 143 Β', σελ. 33-53
- Βουτσάκης, Β., 2004, *«Διαβούλευση ή συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων;»* στο Σωτηρόπουλος, Δ., (επιμ.), 2004, *«Η άγνωστη κοινωνία πολιτών - Κοινωνικές κινητοποιήσεις, εθελοντισμός και κράτος στη σύγχρονη Ελλάδα»*, Ποταμός, σελ.88-91
- Γιαννής, Ν., 2002, *«Τι είναι η κοινωνία πολιτών;»*, Κίνηση Πολιτών για μια Ανοιχτή Κοινωνία, Αθήνα

Λαδή, Σ., 2010, «Συμμετοχή των πολιτών στη δημόσια πολιτική: από τη θεωρία στην πράξη», Επιστήμη και Κοινωνία, Τεύχος 24

Μπουρίκος, Δ. & Σωτηρόπουλος, Δ., «Οικονομική Κρίση, Κοινωνική Πρόνοια και Κοινωνία των Πολιτών», ΕΛΙΑΜΕΠ

Παπαστυλιανού, Α. κα., 2014, «Ανοικτή Διακυβέρνηση Διαφάνεια και Δημόσια Συμμετοχή», ΕΚΔΔΑ- ΜΟΤΕΚ

Φερόνας, Α., 2009, «Κοινωνία των Πολιτών: Η θεσμική συγκρότηση και ο ρόλος της σε Ευρωπαϊκή Ένωση και Ελλάδα», Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστήμων, Τόμος ΙΔ', Τεύχος 56

Φραγκονικολόπουλος, Χρ., 2008, «Το Διαδίκτυο ως μέσο δράσης και Επικοινωνίας των Διεθνικών Μη Κυβερνητικών Δικτύων», στο Συρακούλης, Κλ. & Αφουξενίδης, Αλ., «Η Δυναμική και τα Όρια της Κοινωνίας Πολιτών», Προπομπός, Αθήνα

_____, 2006, «Ρόλος και Συμμετοχή των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων στα Μοντέλα Πολιτικής Διακυβέρνησης του μέλλοντος. Προτάσεις και προσαρμογή στα πλαίσια της ελληνικής εμπειρίας», ΙΣΤΑΜΕ

Bennett, A.L. & Oliver, J.K, 2006, « Μη κυβερνητικοί οργανισμοί και διεθνικές σχέσεις», στο Bennett, A.L. & Oliver, J.K, «Διεθνείς οργανισμοί, Αρχές και Προβλήματα», Gutenberg

Conference of INGOs of the Council of Europe, 2009, «Κώδικας ορθών πρακτικών για τη συμμετοχή των πολιτών στη διαδικασία λήψης απόφασης», Οκτώβριος

Council of Europe, “The Code of Good Practice for civil participation in the decision-making process”, www.coe.int/ngo , 18/04/2016

_____, “Worldwide Governance Indicators”, The World Bank, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home> , 17/11/2015